

ANAYASA HUKUKU
BİRİNCİ BÖLÜM
TÜRKİYE'DE ANAYASAL GELİŞMELER
TARİHÇE

A) Osmanlı İmparatorluğu Dönemi

Osmanlı İmparatorluğu mutlak bir monarşiydi. Başka bir deyişle, padişahın yetkileri sınırsızdı ve yetkilerini hukuki bakımından sınırlayacak bir mekanizma yoktu. Bazı üst düzey yöneticilerden oluşan DİVAN ise, danışma organı niteliğinde idi. Bu organ İkinci meşrutiyetten sonra batı ülkelerindeki Bakanlar Kurulu modeline göre örgütlenmeye çalışmışsa da araya 1. Dünya savaşının girmesi ile bu gelişme kesintiye uğramıştır.

Osmanlı imparatorluğunda, ilk anayasal gelişme olarak 1808 yılında merkezi hükümet ile ayanlar arasında imzalanan SENED-İ İTTİFAK gösterilmektedir. Senedi ittifakta, Sadrazamın da yönetime katılacağı hükmü yer almıştır. Anayasal ilk belge niteliği taşıyan bu senet, merkezi hükümet ile ayanlar arasında yapılan bir anlaşmadan ibarettir. Ancak bu belgenin uygulanması kısa bir süre sonra II.Mahmut tarafından askıya alınmıştır.

1839 tarihli TANZİMAT FERMANI ise, anayasal gelişmelerin ikinci adımını teşkil eder. Bu fermanla, bütün uyruklar için can, mal ve ırz güvenliği vaad edilmiş, vergi ve askerlik işlerinin bir düzene bağlanacağı hükümlerine yer verilmiştir. Daha sonra bu ferman 1856 ISLAHAT FERMANI ile pekiştirilmiştir. Islahat fermanında, din farkı gözetilmeksizin bütün uyruklara eşit davranılacağı hükmü yer almıştır. Bu fermanların önemini şu şekilde özetleyebiliriz:

- Fermanlar, hukuk devletine geçişin ilk adımlarıdır. İlk defa padişahın yetkilerini sınırlandıran hukuki bir belge ortaya konulmuştur.
- Bu gelişmeler imparatorlukta bir anayasacılık hareketinin doğmasına yol açmıştır. (Genç Osmanlılar Hareketi).

Sonuç olarak; fermanlarda yer alan hükümler, padişahın takdirine bağlı olduğundan (padişahın yemini ile tasdik edilirdi) ve bunları koruyucu hukuki mekanizmalar kurulamadığından etkili olmamıştır.

Genç Osmanlılar, imparatorluğun zor günlerden kurtulabilmesi için meşruti monarşinin gerekli olduğunu savunmaktaydılar. Bu sisteme göre bir anayasa yapılacak ve tıpkı İngiltere'de olduğu gibi padişahın yetkileri sınırlandırılacak ve belirli yetkiler, kurulacak bir meclise verilecekti. Bunun sonucunda 1876 yılında ilk Osmanlı Anayasası olan KANUN-U ESASİ kabul edilmiştir.

1876 ANAYASASI

1. İlk Osmanlı Anayasası Kanunu Esasi, 23 Aralık 1876'da ilan edilmiştir. Kanunu Esasi, 119 maddeden oluşmuştur. Mithat Paşa başkanlığındaki bir komisyon tarafından hazırlanan tasarı, Fransız ve Belçika Anayasalarından esinlenerek hazırlanmıştır. İlk Osmanlı Meclisi Umumi, 1877'de Dolmabahçe Sarayı'nda açılmıştır.

2. Kanunu Esasi'nin temel özellikleri şunlardır:

- a) Anayasa, Osmanlı Devletinin monarşik ve teokratik niteliğini değiştirmemiştir. Saltanat kaldırılmamıştır.
- b) Osmanlı Devletinin dini, İslamdır. Kanunların din kurallarına uygunluğunu denetleme görevi, Heyeti Ayana aittir. Şeyhülislam, Bakanlar Kurulunun üyesidir.
- c) Anayasa ile kurulan Meclisi Umumi, ikili yapıdadır.

Heyeti Ayan üyeleri, Padişah tarafından atanıp, ömür boyu görevde kalacaktır. Üye sayıları ve başkanı Padişah tarafından belirlenecektir. Üyenin en az 40 yaşında olması gereklidir.

Heyeti Mebusan üyeleri ise, halk tarafından ve iki dereceli bir seçimle ve 4 yıl için seçilecektir. Anayasaya göre tekrar seçilmek mümkündür. Her üye, yalnız kendilerini seçenleri değil, tüm Osmanlıyı temsil edecektir. Her ellibin kişiye bir üye düşecektir. Osmanlı tebaasından olmayan, Türkçe bilmeyen, 30 yaşını doldurmayan, iflas ile mahkum olan, hacir altına alınan kişiler üye seçilemeyecektir. Şehir ve kasabalardaki idare meclisi üyeleri ikinci seçmen sayılmış ve milletvekillerini seçmişlerdir. Dolayısıyla bu dönemde genel seçim ilkesi uygulanamamıştır.

d) Kanun tasarısı teklif etme hakkı Bakanlar Kuruluna aittir. Meclis üyeleri, Padişahın izni ile kanun teklifinde bulunabileceklerdir. Meclis tasarılarının yasalaşması, Padişahın onayına bağlı tutulmuştur.

e) Padişahın yetkileri oldukça geniş tutulmuştur. Padişahın, Meclisi feshetme ve toplantıya çağırması, Meclis üyelerinin Padişaha bağlılık yemini etmeleri, Hükümetin siyasi sorumluluğunun Meclise karşı değil, Padişaha karşı olması gibi. Ayrıca Padişahın, hükümetin güvenliğini bozanları ülke dışına sürgün etmek yetkisi de bulunmaktadır.

f) Anayasanın genel haklar bölümünde bazı temel haklara yer verilmiştir. Bunlar arasında, kanun önünde eşitlik, kişi dokunulmazlığı, basın özgürlüğü, ticaret serbestisi, Devlet mercilerine ve Meclise dilekçe verme hakkı, eğitim özgürlüğü, kamu hizmetlerine girebilme, mal güvenliği, konut dokunulmazlığı, tabii yargı ilkesi, angarya ve işkence yasağı, vergilerin kanuniliği gibi haklar bulunmaktadır.

3. Meclis, ordunun Rus savaşında yenilmesi ve ülkedeki haksızlıklar nedeniyle, Hükümeti ve Padişahı eleştirince, 1878 yılında Padişah tarafından süresiz olarak kapatılmıştır. 1876 Anayasası resmen yürürlükten kaldırılmamakla beraber, fiilen uygulamadan kaldırılmıştır. Mithat Paşa sürgün edilmiş ve böylece ilk meşrutiyet denemesi sona ermiştir.

4. Kanunu Esasinin önemli hükümleri şunlardır:

- a) Devletin başkenti İstanbul'dur. Saltanat ve hilafet Osmanlı ailesinden en büyük çocuğa geçecektir.
- b) Bakanların atanma ve azilleri ile Meclisin feshi yetkileri Padişaha aittir. Bakanlar Kurulunun başı, Sadrazam'dır.
- c) Devletin dini, İslam'dır. Kamu hizmetindekilerin Türkçe bilmeleri şarttır.
- d) Meclis toplantıda değilken, gerekli hallerde Bakanlar Kurulu karar alacak ve kararlar, Meclisin toplanıp karar almasına kadar muvakkaten kanun kuvvetinde olacaktır.
- e) Memurlara ilişkin hükümlere yer verilmiş, memurların belli durumlar hariç azledilemeyecekleri ve değiştirilemeyecekleri, maaşlarını alabilecekleri ve yetki alanları dahilinde sorumlu olacakları, amirlerine itaat edecekleri ve memurların kanuna aykırı işlerde amirlerine itaat etmeleri ile sorumluluktan kurtulamayacakları hususları düzenlenmiştir.
- f) Meclis üyelerinin belli suçlardan dolayı Meclis kararı alınması ile ceza almaları sonucunda ilgili mahkemelerde yargılanacakları, oy vermekten kaçınabilecekleri, iki heyete aynı anda üye olamayacakları ve görüşmeleri Türkçe yapacakları ve memuriyetle Meclis üyeliğinin bağdaşmayacağı, cinayet durumu hariç, üyelerin, Meclis ekseriyetle karar vermedikçe tutuklanamayacakları ve yargılamayacakları hususları hükme bağlanmıştır.
- g) Anayasaya göre, hakimler azledilemez. Yargılama alenidir. Mahkemeler görev alanına giren bir davayı görmekten kaçınmaz. Davalar, görevli mahkemelerde görülür. Mahkemeler, şeriye ve nizamiye mahkemeleri olarak iki türdür. Kanunun uygun gördüğü durumlarda tahkim dahi mümkündür.
- h) Yüce Divan, otuz kişidir. Görevi, bakanları ve yüksek yargı üyelerini yargılamaktır. Kararları aleyhine temyiz yolu kapalıdır.
- i) Vergiler kanuna dayalıdır. Bütçe, Meclisi Umumide görüşülecek ve kabul edilecektir. Bütçe kanunu 1 yıl için geçerli olacaktır.
- j) Anayasaya göre, illerin idaresi tevsii mezuniyet (yetki genişliği) ilkesine dayanır. Ayrıca yerel yönetimler anayasal düzeyde ilk kez bu Anayasa ile düzenlenmiştir.
- k) İhtilal ortaya çıkacağına dair işaretler görüldüğünde, o yerde olağanüstü hal (idarei örfiye) ilan edileceği hususu hükme bağlanmıştır.

1909 DEĞİŞİKLİKLERİ

1. Bakanlar Kurulunun, hükümet siyasetinden dolayı birlikte ve bireysel olarak Meclise karşı sorumlu olacakları açıkça düzenlenerek parlamenter rejime geçişin adımlarından birisi atılmıştır.

2. Padişahın Meclisi feshetme yetkisi ile diğer yetkileri sınırlandırılmıştır. Padişahın Meclisi tek başına dağıtma yetkisi kaldırılmıştır. Padişahın Meclisi feshetmesi, Ayan Meclisinin onayı ve 3 ay içinde seçim yapılması şartlarına bağlanmıştır. Padişah and içecektir ve Padişah kararlarında başbakan ve ilgili bakanın imzası bulunacaktır. Padişahın kanunları yayımlamama yetkisi kaldırılarak, Padişaha kanunu iki ay içinde yayımlama ve geri göndermede yetkisi tanınmıştır. Üyelerin kanun teklif etme yetkisi üzerindeki Padişah denetimi kaldırılmıştır. Sürgün yetkisine son verilmiştir.

3. Basında sansür yasaklanmış, haberleşme özgürlüğü ve toplanma özgürlüğü getirilmiş, toplanma ve dernek kurma haklarının sınırları belirlenmiştir.

B) Milli Mücadele Dönemi

1921 ANAYASASI (TEŞKİLATI ESASİYE KANUNU)

1. Mustafa Kemal Heyeti Temsiliye başkanı olarak, İstanbul'un işgalinden üç gün sonra, Anadolu'daki komutanlık ve valiliklere bir genelge göndererek, olağanüstü yetkilere sahip yeni bir meclisin Ankara'da toplanabilmesi için,

yürürlükteki seçim yasasına göre seçimlerin onbeş gün içinde yapılmasını istemiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi 23 Nisan 1920'de Ankara'da toplanmıştır.

2. TBMM, yürütmenin tüm Meclis tarafından yürütülmesi güç olacağı için, ilk toplantısından iki gün sonra yürütmenin oluşturulması kararı almıştır. Buna göre İcra Vekilleri (Bakanlar), Meclis üyeleri arasından, yine Meclisin salt çoğunluğu ile ve teker teker seçilecektir. Meclis Başkanı aynı zamanda Bakanlar Kurulunun da başkanı olacaktır. Böylece ilk kez meclis hükümeti sistemi uygulanmış olacaktır. İlk İcra Vekilleri heyeti, 3 Mayıs 1920'de seçilmiştir.

3. Meşrutiyet döneminde, Padişah'tan yasama yetkisinin alınmasıyla, yasama yürütmeden doğmuştur. TBMM ise yalnız yasama görevini yürüten bir meclis olmamış, yürütme, Meclis yetkilerinin bir bölümünün yürütmeye verilmesi şeklinde oluşmuştur.

4. İlk TBMM, 21 Ocak 1921'de, 24 maddeden oluşan yeni bir anayasa kabul etmiştir. Bu Anayasa ile, egemenliğin kayıtsız ve şartsız millete ait olduğu kabul edilmiştir. Bu hüküm, 1921 Anayasasının en devrimci özelliğidir.

5. 1921 Anayasasının temel özellikleri şunlardır:

a) Güçler birliği ilkesi ve meclis hükümeti sistemi benimsenmiştir. Devlet güçleri, TBMM'de toplanmıştır. Yürütme gücü ve yasama yetkisinin TBMM'de olacağı kabul edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Anayasaları içinde tek yumuşak anayasadır.

b) Bakanlar Kurulu, doğrudan doğruya Meclis tarafından ve Meclis üyeleri tarafından seçilecektir. Başkanı, TBMM başkanıdır ve TBMM'nin denetimi altındadır.

c) Meclisin çalışmalarına ara vermeyeceği kararı alınmıştır. Meclis seçimlerinin 2 yılda bir yapılacağı, tekrar seçilmenin mümkün olduğu, seçimlerin 1 sene uzatılabileceği, vekillerin tüm milleti temsil edecekleri ve yeni Meclis toplanana kadar eskisinin görevde kalacağı hükme bağlanmıştır.

d) Anayasa, halkın yönetime katılmasını sağlayacak yerinden yönetim ilkesine ilişkin hükümler ihtiva etmiştir. Egemenliğin ulusta olduğu, ulusun egemenliğini TBMM eliyle kullanacağı, illere, ilçelere ve bucaklara halk yönetimi getirmeye ilişkin hükümler koyulmuştur.

e) 1921 Anayasası yargıdan hiç söz etmemiştir. Saltanat ve hilafet meselesini çözüme kavuşturmamıştır.

f) Anayasaya göre idare, vilayetlere, kazalara ve nahiyelere ayrılmıştır. 1921 Anayasası vilayetlere geniş bir yer ayırmıştır. İllerin özerkliğe sahip olduğu, başlarında valinin bulunacağı, valilerin TBMM tarafından atanacağı, kazaların başında kaymakamın olacağı ve nahiye hükümleri kabul edilmiştir.

1923 DEĞİŞİKLİKLERİ

1. Türkiye Devleti'nin hükümet şekli Cumhuriyet olarak kabul edilmiştir.

2. Devletin dininin İslam ve resmi dilinin Türkçe olduğu hükmü getirilmiştir.

3. Cumhurbaşkanı, TBMM tarafından ve kendi üyeleri arasından bir seçim dönemi için seçilecektir. Tekrar seçilmek mümkündür. Cumhurbaşkanı, gerek görürse Meclise ve Bakanlar Kuruluna başkanlık eder.

4. Başbakan, Cumhurbaşkanı tarafından ve Meclis üyeleri arasından seçilecektir. Bakanlar, Başbakan tarafından Meclis üyeleri arasından seçilecek ve tamamı Cumhurbaşkanınca Meclisin onayına sunulacaktır. Böylece ilk TBMM döneminde uygulanan bakanların tek tek Meclis tarafından seçilmesi usulüne son verilmiştir.

5. Bu hükümlerle parlamenter sisteme doğru önemli bir adım atılmıştır. Meclis, 29 Ekim 1923'de Cumhurbaşkanı seçilmesi kararını almış ve seçime katılan 158 milletvekilinin oybirliği ile Ankara milletvekili Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı Cumhurbaşkanı seçmiştir.

1924 ANAYASASI

1. İkinci TBMM, seçilmesinden bir süre sonra yeni bir anayasa yapmak için çalışmalara başladı. Kanunu Esasi henüz ilga edilmemişti ve 1921 Anayasası da ihtiyaçlara cevap veremeyecek kadar kısaydı. Yeni anayasa, 23 Nisan 1924'de yayımlandı. Bu Anayasayı, kurucu meclis değil, İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi hazırlamıştır. Anayasa 105 maddedir. Meclis, Anayasayı üçte iki çoğunlukla kabul etmiştir.

2. 1924 Anayasasının temel özellikleri şunlardır:

a) 1924 Anayasasının en önemli özelliği, kurduğu hükümet sistemidir. Bu anayasa, meclis hükümeti sistemi ile parlamenter sistem arasında karma sistemi benimsemiştir. 1924 Anayasasının meclis hükümeti sistemine yaklaşan özellikleri şunlardır:

- Türk Milletini ancak TBMM temsil eder ve Millet adına egemenlik hakkını yalnız o kullanır.
- Yasama yetkisi ve yürütme erki TBMM'de belirir ve onda toplanır.
- Meclis, Hükümeti her zaman denetleyebileceği ve düşürebileceği halde, Hükümetin Meclisi feshetme yetkisi yoktur.

Anayasanın parlamenter sisteme yaklaşan özellikleri ise şunlardır:

- Meclis yasama yetkisini kendi kullandığı halde, yürütme yetkisini ancak Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu eliyle kullanabilir. Teorik olarak yürütme yetkisi Mecliste olsa bile, Meclisin yürütme işlemlerini bizzat yürütme yetkisi söz konusu değildir. Buna anayasa hukukumuzda, kuvvetler birliği ve görevler ayrılığı denilmektedir.

b) Hükümetin kuruluşu parlamenter sisteme göredir. Buna göre Başbakan, meclis üyeleri arasından Cumhurbaşkanınca atanacaktır. Bakanlar, Başbakanca seçilip tamamı Cumhurbaşkanı tarafından onandıktan sonra Meclise sunulacaktır ve güven istenecektir. Bakanlar Kurulu, Meclise karşı sorumludur.

1924 Anayasasında hükümetin kuruluş biçimi farklıdır. 1921 Anayasasının ilk biçiminde bakanlar tek tek Meclis tarafından seçilmekteydi. 1923 yılı değişikliğine göre ise, seçilen başbakan ve bakanlar, Meclisin onayına sunulmaktaydı. 1924 Anayasasında ise, Meclisin onayı şartı kaldırılmış, sadece güven için meclise sunulma ilkesi getirilmiştir. Böylece artık, bakanlık ve başbakanlık sıfatı Meclis onayı ile değil, Cumhurbaşkanınca onama anında kazanılacaktır.

c) 1924 Anayasası, hükümetin kollektif sorumluluğu ilkesini açıkça kabul etmiştir.

d) Sert bir anayasadır. Buna göre, Anayasada değişikliğin meclis üye tamsayısının en az üçte biri tarafından imzalanması şarttır. Kabul ise, üçte iki oyla mümkündür. Ayrıca Devletin şeklinin Cumhuriyet olduğu hükmünün değiştirilemeyeceği kabul edilmiştir.

e) 1924 Anayasasının en önemli yeniliği 1937 yılındaki Anayasa değişikliği ile kabul edilen laiklik ilkesidir. Ayrıca 1928 yılındaki Anayasa değişikliği ile Devletin dininin İslam olduğu ifadesi, and metnindeki vallahi kelimesi ve Meclisin yetkileri arasında sayılan şeri hükümlerin uygulanması kuralı çıkarılmıştır.kaldırılmıştır.

f) Kamu hürriyetleri, Fransız Devriminden gelen tabii hak anlayışına göre düzenlenmiştir. Anayasa kamu hürriyetlerini sadece saymakla yetinmiş, temel hakların korunması konusunda gerçek hukuki güvenceler ortaya koymamıştır.

3. 1924 Anayasası, 1946 yılına kadar tek-partili, 1946'dan sonra çok partili bir rejim içinde uygulanmıştır.

4. 1924 Anayasası, çoğunluk demokrasi anlayışını yansıtmaktadır. Bu anlayış, temelde Rousseau'nun genel irade görüşünden kaynaklanmaktadır. (Çoğulcu demokrasi anlayışında, siyasal iktidar çeşitli merkezler arasında bölüşülür, paylaşılır ve dengelenir.).

5. Yargı hakkının bağımsız mahkemeler tarafından kullanılacağı belirtilmiştir. Mahkemelerin bağımsızlığı ve yargı güvencesi düzenlenmemiştir.

6. 1934 yılında yapılan değişiklikle, kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınmış ve seçmen yaşı onsekizden yirmiikiye çıkarılmıştır.

7. 1937 yılında yapılan değişiklikle, CHP programındaki altı ok, Anayasaya, "Türkiye Devleti cumhuriyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılapçıdır" biçiminde girmiştir.

8. 1924 Anayasasının diğer önemli hükümleri şunlardır:

a) Başkentin Ankara olduğu hükme bağlanmıştır.

b) Milletvekili seçilme yaşı otuz olarak belirlenmiş, milletvekili seçilme yeterliliği, sorumsuzluk ve dokunulmazlık konuları düzenlenmiş ve seçimlerin 4 yılda bir yapılacağı hükmü kabul edilmiştir. Seçimlerin 1 yıl uzatılabileceği ile milletvekillerinin tüm milletin vekili oldukları kabul edilmiştir.

c) 1924 Anayasasına göre, Cumhurbaşkanı, Meclis tarafından ve bir seçim dönemi için seçilecektir. Yeniden seçilmek mümkündür. Cumhurbaşkanı kabul edilen kanunları on gün içinde yayımlar veya aynı sürede geri gönderir.Cumhurbaşkanının kararları Başbakan ve ilgili bakan tarafından imza edilir. Dokunulmazlığı sahip olduğu belirtilmiştir.

d) Tüzükler, Danıştay incelemesi sonucunda çıkarılır. Tüzüklerin kanuna aykırılığı iddiası TBMM tarafından çözümlenir.

e) Bakan, Danıştay ve Yargıtay başkanları ve üyeleri ile Cumhuriyet Başsavcısını yargılamak için Yüce Divan kurulacağı hükme bağlanmıştır.

f) Sıkıyönetim düzenlenmiş ve sıkıyönetimin Bakanlar Kurulu tarafından süresi 1 ayı aşmamak üzere ilan edileceği hükme bağlanmıştır.

1961 ANAYASASI

1. 27 Mayıs 1960 müdahalesi ile iktidara geçen 38 subaydan oluşan Milli Birlik Komitesi, kabul ettiği ilk kanunla, 1924 Anayasasının birçok hükmünü değiştiren geçici bir Anayasa düzeni kurmuştur. Bu Anayasaya göre, Milli Birlik Komitesi, TBMM'nin yetkilerine sahiptir. Komite, yasama yetkisini bizzat, yürütme yetkisini de kendi seçtiği Bakanlar eliyle kullanacaktır. Bakanları Devlet Başkanı tayin edecek, MBK, bakanları denetleyip, istediği takdirde onları değiştirecektir.

Geçici Anayasaya göre Devlet Başkanlığı makamı, Cumhurbaşkanı, Başbakan, Başkomutan ve MBK Başkanlığını kendisinde birleştirmiştir.

2. MBK, ilk günlerden itibaren, yeni bir anayasa yapma çalışmalarına başlamış ve öğretim üyelerinden oluşan İstanbul Komisyonunu anayasa tasarısı hazırlaması yönünde görevlendirmiştir.

3. Bu Komisyonun tasarısı kamuoyunda ciddi tepkiler alınca, anayasanın, temsil özelliği daha fazla olacak bir organca hazırlanmasına karar verilmiştir. Bu amaçla bir Kurucu Meclis oluşturulmuştur.

4. **KURUCU MECLİS**, iki kanattan oluşmuştur: MBK ve Temsilciler Meclisi. Temsilciler Meclisi genel oya dayanmamıştır. Üyelerin bir bölümü iki dereceli seçimle gelen kişilerden, bir bölümü siyasi partilerin seçtiği temsilcilerden, bir bölümü de çeşitli organlardan (yargı, üniversiteler, barolar, basın, öğretmenler, esnaf kuruluşları, sendikalar, ticaret odaları) gelen üyelerden oluşmuştur. Bir kısım üyeler ise, doğrudan Devlet Başkanı ve MBK tarafından seçilmiştir. Temsilciler Meclisine Demokrat Partiden üye alınmamıştır.

Kurucu Meclis, Anayasa ve seçim kanunlarını yapmak görevi yanında, TBMM'nin diğer yetkilerine de sahiptir. Kurucu Meclis bir süre sonra Anayasayı yapmış ve Anayasa halkoyuna sunularak %61.5 kabul oyu ile kesinleşmiştir.

5. 1961 Anayasasının temel özellikleri şunlardır:

a) 1924 Anayasasında yer alan milliyetçi devlet kavramına, 1961 Anayasasında yer verilmemiştir. 1961 Anayasası, Türk milliyetçiliği ve milli devlet kavramlarını benimsemiştir. 1961 Anayasası yine, ulusçuluk kavramını ifade etmemiştir.

b) 1961 Anayasası,, "Ulus, egemenliğini anayasanın koyduğu esaslara göre, yetkili organlar eliyle kullanır " diyerek, meclisi tek egemen organ olmaktan çıkarıp, Anayasadaki organlardan birisi durumuna getirmiştir.

c) Seçmen yaşı belirtmeyen Anayasa, seçimlere hakim olacak ilkeleri açıkça düzenlemiştir. 1924 Anayasasında açıkça yer almayan hukuk devleti ilkesi, 1961 Anayasasında açıkça belirtilmiştir. Ayrıca hukuk devletinin gerekli unsurlarını Anayasada düzenlemiştir.

d) 1961 anayasası tam bir parlamenter sistem getirmiş olmasına rağmen, yürütmeyi yasamanın türevi olmaktan tam olarak kurtaramamıştır. Başka bir deyişle, yürütme başlı başına bir yetki olarak kabul edilmemiştir.

e) Anayasa ile çoğunlukçu demokrasi anlayışından çoğulcu demokrasi anlayışına geçilmiştir. Bu bağlamda, anayasanın üstünlüğü ilkesi kabul edilmiş, Devlet iktidarının paylaşılması düzenlenmiş ve çoğulcu toplum yapısı geliştirilmiştir. Buna göre:

- **Anayasanın üstünlüğü ilkesi** doğrultusunda, TBMM, egemenliği kullanan tek organ olmaktan çıkarılarak, egemenliğin Anayasanın koyduğu esaslara göre, TBMM ve diğer organlar eliyle kullanılacağı ifade edilmiştir. Her ne kadar 1924 Anayasası da, kanunların anayasaya aykırı olamayacağını hükme bağlamış olsa da, 1961 Anayasası bu ilkeyi daha açık vurgulamış ve kanunların anayasaya uygunluğunu denetlemek maksadıyla Anayasa Mahkemesini kurmuştur. Anayasa Mahkemesi, bu Anayasanın en önemli yeniliklerinden birisidir.

- 1961 Anayasası **kuvvetlerin yumuşak ayrılığını** benimsemiş ve parlamenter sistemi kabul etmiştir. Özellikle, yargı bağımsızlığı bütün güvenceleri ile gerçekleştirilmiştir. Bu Anayasa ayrıca, Devlet iktidarının sınırlandırılması konusunda yenilikler getirmiştir. Yasama organının Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosundan oluşan iki meclisli yapısı bu durumun en önemli örneğidir. Yürütme ve idare içinde de bu amaca yönelik olarak , özerk statüye sahip kamu kuruluşları yaratılmıştır. Üniversiteler ve TRT ' ye özerklik tanınmıştır. Yine, devlet iktidarının sadece yatay düzeyde değil, dikey düzeyde de paylaşılmasına önem veren 1961 Anayasası, yerel yönetimleri de güçlendirmiştir. Yerinden yönetimlerin karar organlarının seçimle geleceği ilkesini ve halkça seçilen organların bu sıfatlarını kazanıp kaybetmeleri konusundaki denetimin yargı yolu ile olacağı kuralı benimsemiştir.

- **Çoğulcu toplum yapısı** geliştirilmiştir. Sivil toplum örgütlerinin geliştirilmesi sağlanmıştır. Bu bağlamda, 1924 Anayasasında hüküm bulunmamasına rağmen, 1961 Anayasası siyasi partileri siyasi demokratik hayatın vazgeçilmez unsurları olarak kabul etmiştir. İşçilere ve kamu görevlilerine sendika kurma hakkının tanınması, işçilere toplu

sözleşme ve grev hakkının tanınması, herkesin önceden izin almaksızın dernek kurma hakkının belirtilmesi, meslek kuruluşlarının organlarını kendilerinin ve kendi üyeleri arasından seçilmesinin benimsenmesi, seçilmiş organlarının yargı kararına dayanmadan görevden uzaklaştırılmamaları çoğulcu toplum yapısının geliştirilmesini sağlayan diğer hükümlerdir.

1982 ANAYASASI

1. 12 Eylül 1980'de Türk Silahlı Kuvvetleri yönetime el koymuştur. Birçok Devlet yetkisini kendisinde toplayan Milli Güvenlik Konseyi: Devlet ve MGK Başkanı, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren ve diğer kuvvet komutanlarından oluşmuştur. 27 Ekim 1980'de kabul edilen Anayasa Düzeni Hakkında Kanuna göre, yasama yetkisi Milli Güvenlik Konseyi tarafından; Cumhurbaşkanına ait görevler ise MGK Başkanı ve Devlet Başkanı tarafından kullanılacaktır.

2. Bu geçici dönemde Bakanlar Kurulunun görevleri, 21 Eylül 1980'de Bülend Ulusu Başkanlığındaki ve sivillerden oluşan Bakanlar Kurulu tarafından yürütülecektir. MGK, Bakanlar Kurulunun programını görüşüp Hükümete güvenoyu vermiş, böylece yürütme görevi Hükümete bırakılmıştır.

3. 1981 tarihli ve 2485 sayılı Kanunla, Kurucu Meclis oluşturularak, Anayasa yapma sürecinin başlatılacağı hükme bağlanmıştır.

4. **KURUCU MECLİS**, iki kanattan oluşmuştur: MGK ve Danışma Meclisi. Sivil kanadı temsil eden Danışma Meclisi, her ilin tespit ettiği adaylar arasında, MGK tarafından seçilen 120 üye ile, MGK tarafından atanan 40 üye olmak üzere 160 üyeden oluşmuştur. Kurucu Meclisin görevleri ise, yani anayasayı , siyasi partiler ve seçim kanununu hazırlamak ve TBMM kurulana kadar yasama görevini yerine getirmek olarak belirlenmiştir. Ayrıca Konsey, Danışma Meclisinden gelen kanun tasarılarını aynen veya değiştirerek kabul veya reddedebilir.

1961 ve 1982 ANAYASALARININ KARŞILAŞTIRILMASI

1. Her iki Anayasa, askeri müdahaleler sonucu hazırlanmıştır.

2. Her iki Anayasa, bir kanadı askeri, diğer kanadı sivillerden oluşan Kurucu Meclisler tarafından hazırlanmıştır. (1961 Anayasasında, Milli Birlik Komitesi ile Temsilciler Meclisi; 1982 Anayasasında, Milli Güvenlik Konseyi ile Danışma Meclisi). Her iki dönemde de Meclisin sivil kanadı seçimle oluşmamıştır ve Bakanlar Kurulunun kuruluşu ve düşürülmesine ilişkin yetkileri yoktur.

Temsilciler Meclisinin daha temsili bir nitelik taşıdığı söylenebilir. Bu Meclisin bazı üyeleri dolaylı bir seçimle belirlenirken, bazı üyeleri meslek kuruluşlarının kendi temsilcilerini belirlemesi (kooptasyon) usulü ile oluşmuştur. Oysa ki, Danışma Meclisinin tüm üyeleri Konsey tarafından atanmıştır.

Temsilciler meclisinde CHP ve CKMP Partilerinin üyeleri yer alırken, Danışma Meclisi tamamen partisiz bir meclis olarak oluşturulmuştur. Dolayısıyla Danışma Meclisi daha bürokratik bir nitelikte oluşmuştur.

Temsilciler Meclisi, Danışma Meclisine oranla, askeri kanada karşı daha yetkilidir. 1961 Anayasası döneminde iki kanat arasında ihtilaf çıkan metinlerde karma komisyon kurulması yoluna gidiliyordu. Ancak MGK, Danışma Meclisince kabul edilen metni tümüyle değiştirme veya reddetme yetkisini kendisinde tutmuştur.

3. Her iki Anayasa da halkoyuna sunulmak suretiyle kesinleşmiştir. 1961 sisteminde, halkoyuna sunulan Anayasa tasarısı kabul edilmezse, yeni seçim kanununa göre seçimlere gidilerek yeni bir Temsilciler Meclisi kurulup, Anayasa hazırlama çalışmaları yeniden başlayacaktır. Oysa 1982 Anayasası red durumunda ne yapılacağına dair bir hüküm içermemiştir. Ayrıca 1982 Anayasasının,halkoylaması sürecinde, 1961 döneminin aksine, eleştirilmesi yasaklanmıştır.

4. 1961 halkoylamasının aksine, 1982 Anayasasının halkoylamasında Anayasanın kabulü, Cumhurbaşkanının seçimiyle birleştirilmiştir. 1982 Anayasası % 91 evet oyuyla kabul edilmiş ve Kenan Evren Cumhurbaşkanı olmuştur.

5. 1982 Anayasası 1961 Anayasasına oranla daha **kazuistik** bir yöntemle hazırlanmıştır. 1961 Anayasası 157 madde ve 11 geçici madde; 1982 Anayasası 177 madde ve 16 geçici maddeden oluşmuştur. Daha önemlisi, 1982 Anayasasının hemen tüm maddeleri daha uzun ve ayrıntılıdır.

- Böylece her iki Anayasa da, genel ilkeleri ortaya koymakla yetinen ve bunların uygulama biçimlerini kanunlara bırakma amacını güden “ çerçeve anayasa “ anlayışını benimsememiş ve meclis içtüzüklerine bırakılabilecek pek çok konuyu düzenleme yoluna giden kazuistik yönetime yer vermiştir.

- İki Anayasanın da kazuistik nitelikte olmasının sebebi, her iki Anayasanın da bir tepki anayasası olmasında aranabilir. Ancak kazuistik yöntemin tercih edilmesi, anayasaların sosyal gelişmelerin gerisinde kalma tehlikesini beraberinde getirmektedir.

6. Sert Anayasa, değiştirilmesi normal kanunlardan daha güç şartlara bağlanan ve değiştirilemeyecek hükümlerin mevcut olduğu anayasa demektir. 1982 anayasası 1961 Anayasasından **daha serttir**. Şöyle ki:

- 1982 Anayasasında değiştirilemeyecek hükümlerin sayısı arttırılmıştır. 1924 ve 1961 Anayasalarının sadece, “ Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir “ hükmünün değiştirilmesi ve değiştirilmesinin teklif dahi edilemeyeceği hükmüne bağlanmıştı. Oysa ki 1982 Anayasası ilk üç madde için bu hükmü kabul etmiştir.

- Anayasa değişikliklerinde, 1961 döneminde olmayan, bir onay safhası eklenmiştir. Cumhurbaşkanına, onaylamadığı anayasa değişikliklerini halkoyuna sunma yetkisi verilmiştir.

- Geçici 9. madde gereğince, Cumhurbaşkanınca geri gönderilen anayasa değişikliğine ilişkin kanunun, TBMM tarafından tekrar kabul edilmesi, altı yıllık bir süre için, üye tamsayısının dörtte üç çoğunluğunun oyu şartına bağlanmıştır.

- Ancak, anayasa değişikliklerinde, teklif ve kabul yeter sayıları oranında iki Anayasa arasında fark yoktur.

7. 6 Kasım 1983 seçimleri ile demokratik düzene dönmüş olmakla beraber, 1982 Anayasasında bir **geçiş dönemine** yer verilmiştir. Buna göre:

- Cumhurbaşkanının seçiminde Anayasanın belirlediği yöntemden bir kere için ayrılmış ve Anayasa hakkındaki halkoylaması ile birlikte Cumhurbaşkanı doğrudan halk tarafından seçilmiştir. Ayrıca, yine altı yıllık bir süre için, Milli Güvenlik Konseyi Cumhurbaşkanlığı Konseyine dönüşmüştür.

- Yine TBMM göreve başladıktan sonra altı yıllık süre içinde, anayasa değişiklikleri Cumhurbaşkanınca geri gönderilirse, TBMM'nin bu kez üye tamsayısının dörtte üçü ile değişikliği kabul etmesi gerekeceği kabul edilmiştir.

- 12 Eylül öncesi siyasi partilerin bazı üyeleri hakkında beş ve on yıllık siyasi faaliyet yasakları getirilmiştir.

8. 1982 Anayasası hürriyetlere karşı **otoritenin ağırlığını arttırmıştır**. 1961'in aksine 1982 Anayasası, güçlü devlet otoritesini ve otoriter idareyi benimsemiştir. 1982 Anayasası, özellikle yürütme organını güçlendirmiştir. Yürütme içerisinde ise, parlamenter sistemle bağdaşmayacak oranda bilhassa Cumhurbaşkanlığı makamı güçlendirilmiştir.

9. 1982 Anayasası, 1961 Anayasası döneminde tartışma konusu olan **bazı siyasi tikanlıkları giderici nitelikte hükümlere** yer vermiştir. Buna göre:

- Cumhurbaşkanına seçimleri yenileme yetkisi verilmiştir. Oysa bu yetki, 1961 Anayasası döneminde çok güç şartlara bağlanmıştı.

- 1982 Anayasası ile dördüncü turda da Cumhurbaşkanı seçilemezse, TBMM seçimleri yenilenir hükmü getirilmiştir. Oysa 1961 Anayasasında böyle bir hüküm olmadığı için aylarca Cumhurbaşkanının seçilemediği olmuştur.

- 1961 Anayasası döneminde Meclis Başkanlığı seçiminde salt çoğunluk şartından vazgeçilmediği için bu konuda da tikanlıklar yaşanmıştır. 1982 Anayasası ile Meclis Başkanlığı seçiminde dördüncü turda en fazla oy alan kimsenin Meclis Başkanı olacağı kabul edilmiştir.

- 1961 Anayasası döneminde Anayasa Mahkemesine Meclis tarafından üye seçiliyordu ve bu konuda da tikanmalar yaşanıyordu. 1982 Anayasası ise yasama organı tarafından Anayasa Mahkemesine üye seçilmesi usulüne son vermiştir.

- 1961 Anayasasına göre, Meclislerin toplantı ve karar yeter sayıları salt çoğunluktu. 1982 Anayasasında ise TBMM'nin üye tamsayısının en az üçte biri ile toplanacağı ve katılanların salt çoğunluğu ile karar vereceği kabul edilmiştir.

- 1961 Anayasasında Meclis siyasi parti grubu en az on kişidir. 1982 Anayasasında bu sayı 20'ye çıkarılarak, grup kuranların sahip olduğu yetkilerin kullanılmasının güçleştirilmesi yoluna gidilmiştir.

- 1982 Anayasası ile çift meclis sisteminden vazgeçilerek yasama süreci basitleştirilmiştir.

Parlamenter sistemdeki tikanlıkları giderme amacına yönelmiş bu tür kurum ve kurallar anayasa hukukunda, “rasyonelleştirilmiş parlamenterizm” olarak adlandırılır. Bu bağlamda 1982 Anayasasının bu anlayışa yönelmiş olduğu söylenebilir.

10. 1982 Anayasası daha az katılımcı bir demokrasi modeli benimsemiştir. 1982 Anayasası belli ölçüde **depolitizasyonu**, yani siyasetten uzaklaştırmayı amaçlamıştır. Buna göre:

- Siyasi partiler yurt dışında teşkilatlanamazlar ve faaliyette bulunamazlar, kadın kolu, gençlik kolu ve vakıf kuramazlar.

- Siyasi partiler, dernek, sendika, kooperatif ve meslek kuruluşları ile siyasi ilişki kuramazlar ve onlardan destek alamazlar.

Ancak bu ve benzer sivil toplum kuruluşlarına getirilen sınırlamaların hemen tümü 1995 Anayasa değişikliği ile kaldırılmıştır.

- TBMM seçim dönemi beş yıla çıkarılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

1982 ANAYASASI

GENEL ESASLAR ve TEMEL HAK ve ÖDEVLER

Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir. Türkiye Cumhuriyeti, toplumun huzuru, milli dayanışma ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devletidir. Türkiye Devleti, ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür. Bayrağı... beyaz ay yıldızlı al bayraktır. Milli Marşı İstiklal Marşıdır. Başkenti Ankara'dır. (md.1/2/3) (İlk üç madde) ... değiştirilemez ve değiştirilmesi teklif edilemez. (md.4)

CUMHURİYETÇİLİK

Egemenliğin millete ait olduğu ve Devletin temel organlarının ve özellikle yasama ve yürütme organlarının veraset ilkesine dayanılmadan oluşturulduğu rejimdir. Cumhuriyet, egemenliğin, yani devlet gücünün, toplumun bütününe ait olduğu devleti ifade eder. 1921 Anayasasında 1923 değişikliği ile Cumhuriyet bir hükümet şekli olarak tanımlanmıştır.

Cumhuriyet ile monarşi arasındaki önemli farklardan birisi de, Cumhuriyetin vatandaşlık; monarşinin ise uyrukluk kavramlarına dayanmasıdır.

Yine Anayasada açıkça düzenlenen eşitlik ilkesi Cumhuriyetçilik ilkesinin doğal bir sonucudur.

BAŞLANGIÇ İLKELERİ

1961 ve 1982 Anayasalarının 2. maddeleri, Türkiye Cumhuriyeti'nin başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayandığı hükmüne yer vermiştir. Her iki Anayasa da başlangıç kısmının Anayasa metnine dahil olduğunu açıkça belirtmiştir. 1982 Anayasasının başlangıç bölümünde şu ilkelere yer verilmiştir:

- 12 Eylül 1980 hareketinin meşruluğu, (1995 değişikliği ile kaldırılmıştır),
- Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlılık,
- Atatürk milliyetçiliği,
- Atatürk medeniyetçiliği,
- Çağdaş medeniyete ulaşma azmi,
- Milli egemenlik,
- Milli menfaatlerin üstünlüğü,
- Anayasanın ve hukukun üstünlüğü,
- Hürriyetçi demokrasi,
- Kuvvetler ayrılığı,
- Yurtta sulh, cihanda sulh ilkesi,
- Türk varlığının devleti ve ülkesiyle bölünmezliği,
- Laiklik,
- Her Türk vatandaşının temel hak ve hürriyetlerden yararlanacağı.

Anayasa Mahkemesi, özellikle 1982 Anayasası döneminde anayasaya uygunluk denetiminde başlangıç hükümlerini bağımsız ölçü norm olarak kullanmıştır.

ATATÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ

1924 anayasasında 1937 yılı değişikliği ile, Cumhuriyetin temel nitelikleri arasında milliyetçilik ilkesine yer verilmiştir. Bu ilke, 1961 Anayasasında milli devlet; 1982 Anayasasında Atatürk milliyetçiliğine bağlılık şeklinde ifade edilmiştir.

Atatürk, milletin tanımında, birlikte yaşama arzusuna dayanan sübjektif millet anlayışını benimsemiş ve ırk, dil veya din gibi objektif benzerlikleri reddetmiştir. Atatürk'ün verdiği daha geniş bir tanıma göre millet:

- Zengin bir hatıra mirasına sahip bulunan;
- Beraber yaşamak konusunda samimi olan;

- Ve sahip olunan mirasın korunmasında müşterek olan insanların birleşmesinden meydana gelen cemiyettir.

Atatürk milliyetçiliğinin hukukumuzdaki pozitif sonuçları şunlardır:

- Türkiye Cumhuriyeti'nin insan unsuru, tek bir millettir.
- Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliği ilkesi, tekçi devlet ve bölünme tehlikesine yol açabilecek faaliyetlerin yasaklanması.
- Resmi dilin Türkçe olması.

LAİKLİK

Laiklik iki yönlüdür: (a) Din ve ibadet hürriyeti,
(b) Din ve Devlet işlerinin ayrılığı.

Din hürriyeti, herkesin dilediği inanç ve kanaate sahip olabileceğini ifade eder. Bu ilke, aynı zamanda dini inanca sahip olmama hürriyetini de içerir. İbadet hürriyeti gereği, kişiler inandıkları dinin ibadet, ayin ve törenlerini de serbestçe yerine getirebilirler. Ancak ibadet hürriyeti, din hürriyeti gibi mutlak değildir. İbadet hürriyetinin, Anayasanın 14. maddesinde sayılan amaçlarla kötüye kullanılması yasaklanmıştır. Anayasa Mahkemesi ise, bireyin manevi hayatına ilişkin vicdan ve dini inanç hürriyetinin sınırsız olduğunu kabul etmekte; bireyin manevi hayatını aşarak toplumsal hayatı etkileyen eylemlerinin kamu düzeni ve güvenliği nedeniyle sınırlanabileceğini belirtmektedir.

Laikliğin diğer yönü olan din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmış olmasının koşulları şunlardır:

a) Resmi bir devlet dininin bulunmaması: Bunun anlamı, devletin belli bir dine üstünlük tanımaması, o dinin kurallarını devlet işlemleriyle vatandaşlarına uygulamaya çalışmamasıdır. Kanunu Esasi, 1921 ve 1928 yılına kadar 1924 Anayasası, "Devletin dini İslamdır" hükmünü taşımasına rağmen, 1924 Anayasasında 1928 yılı değişikliği ile bu hüküm anayasadan çıkarılmıştır. Laiklik ilkesi ilk kez 1924 Anayasasında 1937 yılı değişikliği ile hukukumuza girmiştir.

Resmi bir dini olmayan devler zorlayıcı din kuralları koyamaz. Bu bağlamda devlet, belli bir dinin eğitim ve öğretimini zorunlu kılamaz. 1982 Anayasası bu konuda şu hükmü kabul etmiştir: "din ve ahlak eğitim ve öğretimi devletin gözetimi ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlak öğretimi ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır. Bunun dışındaki din eğitim ve öğretimi ancak, kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanuni temsilcisinin talebine bağlıdır.". Genel olarak zorunlu din eğitimi, laik devlet ilkesine aykırı bulunmaktadır.

b) Devletin, bütün dinlerin mensuplarına eşit davranması

c) Din kurumları ile Devlet kurumlarının ayrılmış olması: Laik bir devlette din kurumları devlet fonksiyonlarını göremeyeceği gibi, devlet kurumları da din fonksiyonlarını ifa edemez. Türkiye'de Diyanet İşleri Başkanlığının devlet teşkilatı içinde yer alması tercih edilmiş ve bu sistem, 1961 ve 1982 sisteminde Anayasal hüküm olarak sürdürülmüştür. Anayasa Mahkemesi de Diyanet İşleri Başkanlığının bu durumunu anayasaya aykırı bulmamıştır.

d) Devlet yönetiminin din kurallarından etkilenmemesi: Bu ilkenin asgari anlamı, devlet işlemlerinin din kurallarına uygun olmak zorunda olmamasıdır. Kanunu Esasi'de, padişaha "ahkâmı şer'iyenin icrası"; Heyeti Ayana da, "kanun tekliflerinin dine uygunluğunu denetleme" görevi verilmişti. Bu ilkenin azami anlamı ise, devlet yönetiminde din kurallarından esinlenilmemesidir. Bu ilke doğrultusunda, devletin temel düzeninin değiştirilmeye çalışılmasının yasaklanması, siyasi partilere ilişkin yasaklamalar ve temel hakların sınırlandırılması hükümlerine yer verilmiştir.

DEMOKRATİK DEVLET

Demokratik rejim ülkeden ülkeye farklılık gösterse bile, demokratik devletin vazgeçilmez unsurları vardır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

- a) Temel siyasi karar organlarının genel oya dayanan serbest seçimlerle oluşması,
- b) Serbestçe örgütlenen siyasal partiler arasında eşit şartlarda yürütülen iktidar yarışması,
- c) Vatandaşların tümünün temel haklarının tanınması ve güvence altına alınması.

Anayasada serbest ve demokratik seçim ilkelerine ilişkin şu esaslar kabul edilmiştir:

Genel oy: Servet, vergi, öğrenim durumu ve cinsiyet gibi sınırlamalar olmaksızın, bütün vatandaşların oy hakkına sahip olmasıdır.

Türkiye'de Birinci ve İkinci Meşrutiyet dönemlerinde, servete bağlı oy ilkesi uygulanmıştır. 1924 yılında seçim kanununun değiştirilmesi ile erkekler için genel oy ilkesi benimsenirken, 1930 yılında belediye seçimleri kanununda yapılan değişiklikle kadınlara da seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır. Bu hak kadınlara genel seçimler için 1934 yılında

tanınmış ve böylece genel oy ilkesine geçilmiştir. Genel oy ilkesine, yaş, kısıtlılık gibi makul sebeplerle sınırlamalar getirilebilir. 1982 Anayasasının ilk biçiminde oy verme hakkı yirmibir yaş; 1987 yılında ise yirmi yaşın doldurulması koşuluyla bağlanmıştır. Buna göre 1982 Anayasasında :

Seçme yaşı: 18 (1995 değişikliği)
Seçilme yaşı: 30
olarak belirlenmiştir.

Türk seçim mevzuatına göre, seçimlerde oy kullanmanın şartı sandık seçmen listesine kayıtlı olmaktır. 1987 yılında Kanunda yapılan değişiklikle ilk defa yabancı ülkelerde yaşayan vatandaşlarımızın oy kullanabilmeleri sağlanmıştır. Buna göre, seçmen kütüğüne yazılmayan ve yurt dışında 6 aydan fazla ikamet eden vatandaşlar, genel seçimlerden yetmişbeş gün önceden başlayarak gümrük kapılarında oy kullanabilirler. Yine 1995 yılı Anayasa değişikliği ile yurt dışında bulunan Türk vatandaşlarının oy hakkı kabul edilmiştir.

Seçimlerin serbestliği: Bu ilke, vatandaşların hiçbir baskı ve zorlama olmadan oy kullanabilmelerini ifade eder. Oy vermek mecburi tutulamaz. Ancak 1982 yılında seçim kanunundaki bir hükümle **ilk kez** oy verme zorunlu hale getirilmiş ve müeyyide olarak para cezası öngörülmüştü. 1987 yılında yapılan Anayasa değişikliği ile bu hüküm Anayasaya da girmiştir (md. 175). Böylece oy vermek anayasal bir yükümlülük haline getirilmiştir. Oy kullanmayanlara, İlçe Seçim Kurulu tarafından ceza verilir.

Eşit oy: Her seçmenin tek bir oya sahip olmasını ifade eder.

Tek dereceli seçim: Tek dereceli seçimde seçmenler, temsilcilerini doğrudan seçerler. İki dereceli seçimde ise seçmenler, ilkin ikinci seçmenleri seçerler; daha sonra bunlar temsilcileri seçerler. Türkiye'de 1946 yılına kadar iki dereceli seçim uygulanmıştır. 1946 seçimleri tek dereceli sisteme göre yapılan ilk seçimlerdir.

Gizli oy ve açık sayım ve döküm: 1950 yılında gizli oy ve açık sayım ve döküm ilkeleri kabul edilmiştir.

Seçimlerin yargı organlarının yönetiminde yapılması: Anayasaya göre, seçimler yargı organlarının genel yönetimi ve denetimi altında yapılır. Seçimlerin başlamasından bitimine kadar, seçimin düzen içinde yönetimi ve dürüstlüğü ile ilgili bütün işlemleri yapma, seçim süresince ve seçimden sonra seçimle ilgili bütün yolsuzlukları, şikayet ve itirazları inceleme ve kesin karara bağlama ve TBMM üyelerinin seçim tutanaklarını kabul etme görevi Yüksek Seçim Kurulundur. Yüksek Seçim Kurulunun kararları aleyhine başka bir mercie başvurulamaz. YSK, 7 asıl ve 4 yedek üyeden oluşur. Üyelerin altısı Yargıtay, beşi Danıştay Genel Kurullarınca kendi üyeleri arasından üye tamsayılarının salt çoğunluğunun gizli oyuyla seçilir. Bu üyeler salt çoğunluk ve gizli oyla aralarından bir başkan ve vekili seçerler. 1961 Anayasasından önce milletvekillerinin seçim tutanaklarını kabul etme görevi doğrudan TBMM'ne aitti.

Demokratik devletin siyasal partilerle ilgili yönü ileride siyasi haklar bölümünde ele alınacaktır. Şimdi demokratik devletin bir diğer unsuru olan temel haklarla ilgili konular ele alınacaktır.

İNSAN HAKLARINA SAYGILI DEVLET (TEMEL HAK ve ÖDEVLER)

a) 1982 Anayasasının Genel Yaklaşımı: 1961 Anayasasının "insan haklarına dayalı" ifadesinin yerine, 1982 Anayasasında " insan haklarına saygılı " ifadesi kullanılmıştır. Devlete temel hakların kullanılması önündeki engelleri kaldırma görevi yüklenmiştir. Aynı zamanda, uluslararası alanda Türkiye, 1987 yılında Avrupa İnsan Hakları Komisyonuna bireysel başvuru hakkını; 1989 yılında Avrupa İnsan Hakları Divanının zorunlu yargı yetkisini kabul etmiştir.

Temel hak ve hürriyetler 1982 Anayasasının düzenlenmesinde sadece özgürlük alanı ya da yetki veren düzenlemeler olarak değil, aynı zamanda kişiye ödev ve sorumluluk yükleyen bir niteliği de sahip kılınmışlardır. Anayasanın düzenlenmesine göre temel hak ve ödevler herkesin kişiliğine bağlı olarak sahip olduğu , başkasına devredilemeyen, rıza ile de olsa vazgeçilemeyen hak ve hürriyetlerdir.

1982 Anayasasında temel hak ve ödevler; kişinin hak ve ödevleri, sosyal ve ekonomik hak ve ödevler ve siyasi hak ve ödevler olmak üzere üçlü bir ayrımla düzenlemiştir. Bunlardan ilki negatif hürriyet alanı denilen ve devletin müdahale etmemesinin yeterli kabul edildiği, ikincisi pozitif hürriyet alanı denilen ve devletin aktif olarak sağlaması gereken hürriyetleri ve sonuncusu ise katılma hakları denilen ve devlet yönetimine katılmayı öngören hakları ve ödevleri içeren bölümlerdir.

b) Temel Hakların Sınırlanması: Anayasanın 13. maddesine göre temel hak ve hürriyetler:
- özlerine dokunulmaksızın (2001 yılı değişikliği)

- Anayasanın ilgili maddelerindeki (özel) sebeplerle,
- kanunla sınırlanabilir.

Bu sınırlamalar, Anayasanın sözüne ve ruhuna, demokratik toplum düzeninin ve laik Cumhuriyetin(2001 yılı değişikliği) gereklerine ve ölçülülük ilkesine (2001 yılı değişikliği) aykırı olamaz.

Ölçülülük ilkesi, sınırlamada başvuru aracının sınırlama amacını gerçekleştirmeye elverişli olmasını ifade eder. Hakkın özüne dokunmak ise, sınırlamanın hakkı kullanılamaz hale getirmesidir.

Hukukumuz 1961 Anayasasına 1971 yılında giren genel sınırlama sebepleri, 2001 yılında yapılan Anayasa değişiklikleri ile kaldırılmış ve 1961 Anayasasının ilk sistemine dönmüştür. Dolayısıyla bu değişiklikle Anayasadan, “1- devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü, 2- milli egemenlik, 3- Cumhuriyet, 4- milli güvenlik, 5- kamu düzeni, 6- genel asayiş, 7- kamu yararı, 8- genel ahlak, 9- genel sağlık ’tan oluşan genel sınırlama nedenleri çıkarılmış ve hak ve özgürlüklerin her birinin bünyesine uyanlar, ilgili maddede tek tek sayılmak şartıyla özel sınırlama nedeni haline getirilmiştir.

Ayrıca yabancılar için temel hak ve hürriyetler, milletlerarası hukuka uygun olarak kanunla sınırlanabilir. (md. 16).

c) Temel Hakların Kötüye Kullanılamaması: Anayasada yer alan hak ve hürriyetlerden hiç biri Anayasanın 14. maddesinde sayılan amaçlar için kullanılamaz. Ayrıca bu hak ve hürriyetler yine bu hak ve hürriyetleri yok etmek amacıyla kullanılamayacaktır. Dolayısıyla Anayasa bu hükmüyle “mücadeleci (militan) demokrasi” anlayışını benimsemiş olmaktadır. 2001 yılı Anayasa değişikliğinde kötüye kullanma durumunun “faaliyetlere” has kılınması, salt düşünce açıklamalarının yasaklanmadığı şeklinde hürriyetçi bir yoruma imkan vermektedir.

d) Temel Hakların Kullanılmasının Durdurulması:

Savaş, seferberlik, sıkıyönetim veya olağanüstü hallerde, milletlerarası hukuktan doğan yükümlülükler ihlal edilmemek kaydıyla, durumun gerektirdiği ölçüde temel hak ve hürriyetlerin kullanılması kısmen veya tamamen durdurulabilir veya bunlar için Anayasada öngörülen güvencelere aykırı tedbirler alınabilir. (md. 15)

Temel hak ve hürriyetlerin kullanılmasının durdurulması ilk kez 1982 Anayasası ile kabul edilmiştir. Dolayısıyla 1982 Anayasasına göre temel haklar 15. maddede sayılan sebeplerle, belirli durumlarda, milletlerarası yükümlülükler ihlal edilmeden ve ölçülülük ilkesine uygun olarak durdurulabilecektir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki; hangi halde olursa olsun:

- savaş hukukuna uygun fiiller sonucu meydana gelen öldürmeler ile ölüm cezalarının infazı dışında kişinin yaşama hakkına,
- maddi ve manevi bütünlüğüne dokunulamaz.
- Kimse, din, vicdan, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz ve bunlardan dolayı suçlanamaz.
- suç ve cezalar geçmişe yürütülemez ve suçluluğu mahkeme kararı ile saptanıncaya kadar kimse suçlu sayılamaz.

Böylece Anayasanın 15. maddesi ile bir anlamda kesinlikle durdurulamayacak haklar ve hürriyetler alanı yaratılmıştır. (Sert çekirdekli haklar).

e) Temel Hakların Türleri: 1982 Anayasası temel hak ve ödevleri üç başlık altında toplamıştır. Bunlar kişinin hak ve ödevleri, sosyal ve ekonomik hak ve ödevler ve siyasi hak ve ödevlerdir. Şimdi sırasıyla bu hakları inceleyelim:

1. Kişinin Hak ve Ödevleri (Negatif Statü Hakları)

Bu haklar, 1982 Anayasasının 17 ile 40. maddeleri arasında düzenlenmiştir. Bunlardan bazıları belirtelim:

- **Kişinin dokunulmazlığı, maddi ve manevi varlığı:** Yaşama hakkı bu başlıkta düzenlenmiştir. İşkence ve eziyet yasağı burada düzenlenmiştir. Ancak, ölüm cezalarının yerine getirilmesi, meşru müdafaa, yakalanma ve tutuklanmanın yerine getirilmesi, bir hükümlü veya hükümlünün kaçmasının önlenmesi, isyanın bastırılması gibi durumlarda meydana gelen öldürme fiilleri bu hakkın kapsamı dışında tutulmuştur.

- **Zorla çalıştırma yasağı:** Angarya yasaktır. Hükümlülerin ve tutukluların çalıştırılması ile olağanüstü dönemlerdeki çalıştırmalar zorla çalıştırma sayılmaz.

- **Kişi hürriyeti ve güvenliği:** Yakalanma ve tutuklanma ile küçüğün gözetim altında ıslahı kararlarının uygulanması bu hakkın kapsamı dışında tutulmuştur. Tutuklama kararı hakim tarafından verilir. Bu maddeye göre

tutuklanan veya yakalanan kişi, en geç 48 saat ve toplu olarak işlenen suçlarda en çok 4 gün içinde (2001 değişikliği) hakim önüne çıkarılır.

- **Özel hayatın gizliliği, konut dokunulmazlığı, haberleşme hürriyeti:** Hiç kimsenin üstü, özel kağıtları ve eşyası aranamaz ve bunlara el konulamaz. Gecikmesinde sakınca bulunan hallerde yetkili merci karar verirse, bu karar 24 saat içinde hakim onayına sunulur ve hakim kararını 48 saat içinde açıklar. Aksi halde el koyma kendiliğinden kalkar.

- **Yerleşme ve seyahat hürriyeti:** Bu madde hükmüne göre vatandaş sınır dışı edilemez ve yurda girme hakkından yoksun bırakılamaz.

- **Din ve vicdan hürriyeti:** Bu madde hükmüne göre, Din ve ahlak eğitim ve öğretimi Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlak öğretimi, ilk ve ortaöğretim kurumlarında zorunlu dersler arasında yer alır. Bunun dışındaki din eğitim ve öğretimi kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanuni temsilcisinin talebine bağlıdır.

- **Düşünce ve kanaat hürriyeti**

- **Düşünceyi açıklama ve yayma hürriyeti**

- **Bilim ve sanat hürriyeti**

- **Basın hürriyeti, süreli ve süresiz yayın hakkı, basın araçlarının korunması, düzeltme ve cevap hakkı:** Basımevi kurma, süreli ve süresiz yayın önceden izin alma ve mali teminat yatırma şartına bağlanamaz. Anayasada kanunla yasaklanmış bir dilde yayın yapılmayacağına ilişkin hüküm 2001 değişiklikleri ile kaldırılmıştır.

- **Dernek kurma hürriyeti, toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı:** Bu maddeye göre, “Herkes, önceden izin almaksızın dernek kurma hakkına sahiptir....Hiç kimse bir derneğe üye olmaya ve dernekte üye kalmaya zorlanamaz. Dernekler....hakim kararıyla kapatılabilir....”. Gereklı hallerde yetkili merci, derneği faaliyetten men ederse, bu merciin kararı 24 saat içinde hakim onayına sunulur. Hakim kararını 48 saat içinde açıklar. “Herkes önceden izin almadan, silahsız ve saldırsız toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkına sahiptir.

- **Mülkiyet hakkı:** Herkes mülkiyet ve miras hakkına sahiptir.

- **Hak arama hürriyeti, kanuni hakim güvencesi, suç ve cezalara ilişkin esaslar:** Buna göre, hiç kimse kanunun suç saymadığı bir fiilden dolayı cezalandırılmaz; ceza sorumluluğu şahsidir; genel müsadere cezası verilemez ve “Vatandaş suç sebebiyle yabancı bir ülkeye geri verilemez”. 2001 yılı değişiklikleri ile suç ve cezalara ilişkin olarak “savaş, çok yakın savaş tehdidi ve terör suçları halleri dışında ölüm cezası verilemez”, “kanuna aykırı olarak elde edilmiş bulgular, delil olarak kabul edilemez” ve “hiç kimse, yalnızca sözleşmeden doğan bir yükümlülüğü yerine getirememesinden dolayı özgürlüğünden alıkonulamaz” hükümleri getirilmiştir. 2001 değişiklikleri ile hak arama hürriyetine ilişkin olarak “adil yargılanma hakkı” ibaresi de eklenmiştir.

-**İspat hakkı**

2. Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler (Pozitif Statü Hakları) (İsteme Hakları)

Bu haklar Anayasada 41 ile 65. maddeler arasında düzenlenmiştir. Şimdi bunlardan bazılarını inceleyelim.

- **Ailenin korunması:** Anayasada toplumun temeli olarak aile belirlenmişti. 2001 yılında yapılan değişiklikle ailenin “ve eşler arasında eşitliğe dayanır” hükmü getirilmiş ve kadın erkek eşitliğine ilişkin yeni bir hüküm Anayasaya girmiştir. Devlet, ailenin huzuru ve özellikle ana ve çocukların korunması ve aile planlamasının öğretimi ile uygulanmasını sağlamak için gerekli teşkilatı kurar.

- **Eğitim ve öğrenim hakkı ve ödevi:** Bu maddeye göre, “İlköğretim kız ve erkek bütün vatandaşlar için zorunludur ve Devlet okullarında parasızdır”.

- **Kıyılardan yararlanma, toprak mülkiyeti, kamulaştırma, devletleştirme ve özelleştirme:** Bu madde hükümlerine göre, kıyılar Devletin tasarrufu altındadır. Anayasada toplumun temeli olarak aile belirlenmişti. 2001 yılında yapılan değişiklikle ailenin “ve eşler arasında eşitliğe dayanır” hükmü getirilmiş ve kadın erkek eşitliğine ilişkin yeni bir hüküm Anayasaya girmiştir. 2001 yılı Anayasa değişiklikleri ile devlete kamulaştırma bedelini peşin ödeme yükümü getirilmiştir. Ancak belli bazı hallerde taksitlendirme olanağı benimsenmiş buna rağmen küçük çiftçinin alacağının her halde peşin ödeneceği ve taksitlendirilen tutarlara ya da herhangi bir nedenle ödenemeyen tutarlara da

kamu alacaklarına uygulanan en yüksek faizin uygulanacağı hükmü bağlanmıştır. Kamulaştırma bedeli kural olarak nakden ve peşin ödenir ama bazı hallerde süresi 5 yılı aşmamak üzere taksitlendirmeye gidilebilir. Bu maddede 1999 yılında yapılan değişiklik ile özelleştirme kavramı Anayasaya girmiştir.

- **Çalışma ve sözleşme hürriyeti, çalışma hakkı ve ödevi, dinlenme hakkı, sendika kurma hakkı, toplu iş sözleşmesi hakkı, grev hakkı ve lokavt:** Bu maddelere göre, dinlenmek çalışanların hakkıdır. İşçiler ve işverenler önceden izin almaksızın sendikalar ve üst kuruluşlar kurma hakkına sahiptirler. Sendikalara üye olmak ve üyelikten ayrılmak serbesttir. Hiç kimse sendikaya üye olmaya ve üyelikten ayrılmaya zorlanamaz. Kamu görevlilerinin sendikaları "toplular görüşme" yapabilirler. Toplu görüşme sonrası mutabakat sağlanamazsa bu durum Bakanlar Kurulunun takdirine sunulur. Grev ve lokavt yasaklanır ya da ertelenirse, bu konudaki uyuşmazlık Yüksek Hakem Kurulunca çözülür ve kurulun kararları kesin olup, bu kararlar toplu iş sözleşmesi hükmündedir. 2001 değişiklikleriyle Devlete çalışanların yanı sıra işsizleri de koruma görevi verilmiştir. 2001 yılı Anayasa değişiklikleri ile maddede geçen işçi ve işveren, çalışanlar ve işverenler olarak değiştirilmek suretiyle sendika hakkı memurları ve diğer kamu görevlilerini de kapsar hale getirilmiştir. Ayrıca bu konuda bir yasa çıkarılması gereği de hükmü bağlanmıştır. 2001 yılı Anayasa değişiklikleri ile asgari ücretin tespitinde çalışanların geçim şartlarının da dikkate alınması hükmü bağlanmıştır.

- **Sağlık, çevre ve konut hakkı**

-**Gençliği korunması ve sporun geliştirilmesi:** Devlet gençleri alkol ve uyuşturucudan, kötülüklerden ve cehaletten korumak için gerekli tedbirleri alır.

- **Sosyal güvenlik hakkı**

- **Sanatın ve sanatçının korunması**

Sosyal ve ekonomik hak ve ödevler için Anayasa bir sınır getirmiştir. Madde 65'e göre, "*Devlet....görevlerini, ekonomik istikrarın korunmasını gözeterek, mali kaynakların yeterliliği ölçüsünde yerine getirir*". 2001 yılı Anayasa değişiklikleri ile madde "devlet, sosyal ve ekonomik alanlarda anayasa ile belirlenen görevlerini, bu görevlerin amaçlarına uygun öncelikleri gözeterek mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirir" şeklinde yeniden düzenlenmiştir.

3. Siyasi Haklar ve Ödevler (Katılma Hakları)

1982 Anayasası 66 ile 74. maddeleri arasında siyasi hak ve ödevlere yer vermiştir. Bunları aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

- **Türk vatandaşlığı:** Bu maddeye göre, vatandaşlıktan çıkarma ile ilgili karar ve işlemlere karşı yargı yolu kapatılamaz.

- **Seçme, seçilme ve siyasi faaliyette bulunma hakları:** Seçimler ve halkoylaması, serbest, eşit, gizli, tek dereceli, genel oy, açık sayım ve döküm esaslarına göre, yargı yönetim ve denetimi altında yapılır. Bu madde hükümlerine göre, 18 yaşını dolduran her Türk seçimlere katılma hakkına sahiptir. Şu kişiler oy kullanamazlar:

-silah altında bulunan er ve erbaşlar,

-askeri öğrenciler,

-taksirli suçlardan mahkum olanlar hariç hükümlüler (2001 değişikliği),

oy kullanamazlar. Ancak tutukluların oy kullanma hakkı olduğunu unutmamak gerekir.

Seçim kanunları temsilde adalet ve yönetimde istikrar ilkelerini bağdaştırmak zorundadır. 2001 yılı Anayasa değişikliğine göre, seçim kanunlarında yapılan değişikliklere yürürlüğe girdiği tarihten itibaren 1 yıl içinde yapılacak seçimlerde uygulanmaz.

SİYASİ PARTİLER HUKUKU

1982 Anayasasına göre; vatandaşlar, siyasi parti kurabilir ve partilerden ayrılabilirler. 1995 yılında yapılan değişiklik ile parti üyesi olabilmek için 18 yaşını doldurmak gerekir. Siyasi partiler önceden izin almaksızın kurulurlar. Siyasi partiler demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır.

Hakimler ve savcılar, Sayıştay dahil yüksek yargı mensupları, memurlar, işçi niteliğinde olmayan diğer kamu görevlileri, ordu mensupları ve yüksek öğretim öncesi öğrencileri siyasi partilere üye olamazlar. Kanundaki şartlara uygun olmak kaydıyla yüksek öğretim elemanları ve öğrencileri partilere üye olabilirler.

Anayasada 1995 yılı değişikliğine göre, siyasi partilerin tüzük ve programları ile eylemleri, devletin bağımsızlığına, ülkesi ve milletle bölünmez bütünlüğüne, insan haklarına, eşitlik ve hukuk devleti ilkelerine, millet egemenliğine, demokratik ve laik cumhuriyet ilkelerine aykırı olamaz; sınıf veya zümre diktatörlüğünü savunmayı veya yerleştirmeyi amaçlayamaz; suç işlenmesini teşvik edemez. Görüldüğü gibi 1961 ve 1982 Anayasaları, siyasi parti faaliyetleri konusunda militan (mücadeleci) demokrasi anlayışını benimsemiştir. Buna göre:

- Bir siyasi parti Türkiye'de federal sistem kurulmasını savunamaz,
- Tüzük, program ve faaliyetlerinde Türkçeden başka bir dil kullanamazlar,
- Bölgecilik veya ırkçılık anlayışını güdemezler
- Anayasada yer alan eşitlik ilkesine aykırı faaliyette bulunamazlar
- Devletin siyasi, ekonomik ve hukuki temel düzenini kısmen de olsa din kurallarına dayandırma amacı güdemezler
- İnkılap kanunlarının hükümlerine aykırı amaç güdemezler, Atatürk'ün kişiliğini ve hatırasını kötüleyemezler, halifeliğin yeniden kurulması amacını güdemezler, dini tören ve ayin tertip edemezler ve Diyanet İşleri Başkanlığının genel idare içinde yer almasına ilişkin hükme aykırı amaç güdemezler.
- Siyasi partilerin faaliyetleri demokrasi ilkesine uygun olmalıdır
- Partiler, ticari faaliyete girişemezler
- Siyasi partiler, Sayıştayın yardımıyla Anayasa Mahkemesinin mali denetimine tabidirler.
- Temelli kapatılan bir siyasi parti bir başka ad altında kurulamaz
- Bir siyasi partinin temelli kapatılmasına beyan ve faaliyetleriyle sebep olan kurucuları dahil üyeleri, Anayasa Mahkemesinin temelli kapatmaya ilişkin kesin kararının Resmi Gazetede gerekçeli olarak yayımından itibaren beş yıl süreyle, bir başka partinin kurucusu, üyesi, yöneticisi ve denetçisi olamazlar.
- Yabancı devletlerden, uluslar arası kuruluşlardan ve Türk uyruğundan olmayan gerçek ve tüzel kişilerden mali yardım alan siyasi partiler temelli olarak kapatılır

Siyasi partiler, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısının açacağı dava üzerine Anayasa Mahkemesinin vereceği karar ile kapatılabilir. Başsavcılığın açacağı kapatma davası, re'sen, Bakanlar Kurulu kararı ile Adalet Bakanınca veya bir siyasi partinin isteği ile talep edilebilir. Başsavcılık, Adalet Bakanlığının veya siyasi partilerin istemde bulunmaları halinde yeterli delilin bulunmadığı kanaatine varırsa dava açmaz. Adalet Bakanlığı veya siyasi partinin bu karara karşı, "Siyasal Partilerle İlgili Yasakları İnceleme Kuruluna" yazı ile itirazda bulunma hakları vardır. Kurul, bu itirazı 30 gün içinde inceler.

Bir siyasi partinin temelli kapatılabilmesi için 68. maddede yer alan eylemlerin odağı haline gelmiş olması gerekir. 2001 Anayasa değişikliğine göre, odak hali tanımlanmıştır. Buna göre, bir siyasi parti bu nitelikteki fiiller, o partinin üyelerince yoğun bir şekilde işlendiği ve bu durum o partinin büyük kongre ve genel başkan veya merkez karar veya yönetim organları veya TBMM grup genel kurulu veya grup yönetim kurulunca zımnen veya açıkça benimsendiği veya bu fiiller doğrudan doğruya anılan parti organlarıncaya kararlılık içinde işlendiği takdirde söz konusu fiillerin odağı haline gelmiş sayılır. Yine 2001 yılı Anayasa değişikliği ile, Anayasa Mahkemesi, temelli kapatma yerine dava konusu fiillerin ağırlığına göre ilgili siyasi partinin devlet yardımından kısmen veya tamamen yoksun bırakılmasına karar verebilir. Yine 2001 yılı değişikliği ile, siyasi partilerin kapatılmasında, Anayasa Mahkemesinin beşte üç çoğunluğunun oyu şart koşulmuştur.

1961 Anayasasının ilk metninde yer almamasına rağmen, 1971 yılında yapılan Anayasa değişikliği ile, "son milletvekili genel seçimlerinde geçerli oy sayısının en az % 5'ini alan veya bu seçimlerde Mecliste grup teşkil edecek sayıda üyelik kazanmış olan partilere Devletçe yapılacak yardım kanunla düzenlenir" hükmü kabul edilmiştir. 1982 Anayasası da ilk şeklinde siyasi partilere devlet yardımından söz etmemiştir. Ancak, Siyasi Partiler Kanununa eklenen bir madde ile bu yardımın yapılması düzenlenmiştir. Bu maddeye göre, yardım partilere eşit olarak dağıtılmayıp, milletvekili genel seçimlerinde % 10'luk barajı aşmış olan partilerle, bu barajı aşmasa da genel seçimlerde geçerli oyların % 7'sinden fazlasını alan partiler Devlet yardımı alacaklardır. Daha sonra bu hüküm 1995 yılında Anayasaya girmiştir. Buna göre devlet, siyasi partilere yeterli düzeyde ve hakça yardım yapar.

- **Kamu hizmetine girme hakkı ve mal bildirimi**
- **Vatan hizmeti**
- **Vergi ödevi**
- **Dilekçe hakkı:** 2001 yılı değişikliği ile bu hak, mütakabiliyet (karşılıklık) esaslı gözetilmek kaydıyla Türkiye'de ikamet eden yabancılara da tanınmıştır.

HUKUK DEVLETİ

Polis devleti kavramının zıttı olan hukuk devleti; Devletin işlemlerinin hukuk kurallarına bağlı olduğu ve vatandaşların hukuki güvence altında olduğu devlettir. Hukuk devletinin unsurları şunlardır:

- a) Yürütme işlemlerinin yargısal denetimi

b) Yasama işlemlerinin yargısal denetimi

c) Yargı Bağımsızlığı

d) Kanuni Hakim Güvencesi: Bu ilke 1961 Anayasasında "tabi yargı yolu" şeklinde ifade edilmiştir. 1971 değişikliği ile 1982 Anayasası da kanuni hakim güvencesi deyimini kullanmıştır. Buna göre; "hiç kimse kanunen tabi olduğu mahkemeden başka bir merci önüne çıkarılamaz".(md. 37)

e) Temel hakların güvence altına alınması: Temel haklar anayasada sayılmalı, sınırlama sebepleri açıkça gösterilmeli ve sınırlama sadece kanunla yapılmalıdır.

f) Kuvvetler ayrılığının benimsenmesi

g) Hukukun genel ilkelerine bağlılık

SOSYAL DEVLET

Liberal devletin zıttı olan sosyal devlet ya da refah devleti; devletin, sosyal barışı ve sosyal adaleti sağlamak amacıyla sosyal ve ekonomik hayata aktif müdahalesini gerekli gören anlayıştır. Liberal devletin savunduğu jandarma devlet anlayışının zıttı olarak kabul edilir. Sosyal devleti, üretim araçlarının ve mülkiyetin devlete ait olduğu sosyalist devlet ile de karıştırmamak gerekir.

Sosyal devlet, emek-sermaye dengesi, çalışanların insanca yaşaması, sosyal güvenliğin sağlanması, işsizliğin önlenmesi ve milli gelirin adaletli dağıtılması amaçlarını gözetir. Ekonomi politikası bakımından, 1924 Anayasası 1937 yılı değişikliği ile devletçilik ilkesini açıkça kabul etmişti. Ancak, 1961 ve 1982 Anayasaları bu ilkeye yer vermemiştir. Dolayısıyla Anayasa, liberal devlet ekonomisini ya da karma bir modeli uygulamak konusunda bir engelleyici hükme yer vermemiştir.

İlk kez 1961 Anayasası ile kabul edilen sosyal devlet anlayışı 1982 Anayasasında da aynen kabul edilmiştir. Sosyal devletin unsurları veya hukuki yöntemleri şunlardır:

- Herkese insan haysiyetine yaraşır bir hayat düzeyi sağlamak,
- Vergide adaletin sağlanması,
- Kamulaştırma ve devletleştirme müesseseleri,
- Planlama,

- Sosyal ve ekonomik hakların varlığı: 1961 Anayasasında mülkiyet hakkı sosyal haklar bölümünde düzenlenmişti. Ancak 1982 anayasası bu hakkı, kişinin hakları ve ödevleri bölümünde düzenlenmiştir ve Anayasaya göre bu hak kamu yararı amacıyla sınırlanabilir. Anayasaya göre Devlet, sosyal hakların önündeki engelleri kaldırmakla yükümlü olup, sosyal devlet ilkesinin bir sonucu olarak gerçek bir fırsat eşitliğini sağlamak zorundadır. Ancak, Anayasanın 65.maddesi, sosyal haklar konusunda önemli bir sınır getirmiştir. Buna göre, " Devlet sosyal ve ekonomik alanlarda Anayasa ile belirlenen görevlerini, bu görevlerin amaçlarına uygun öncelikleri gözeterek, mali kaynakların yeterliliği ölçüsünde yerine getirir."

1982 ANAYASASI
YASAMA
ve
TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YASAMA

1982 Anayasasının 75 ile 100. maddeleri arasında yasama konusu ele alınmıştır. Öyleyse bu bölümde yasama fonksiyonunun niteliği, yasama işlemleri, yasama organı olan Türkiye Büyük Millet Meclisinin yapısı, çalışma usulleri, görev ve yetkileri ve meclis üyeliği gibi konular işlenecektir. Şimdi bu konuları sırasıyla inceleyelim:

YASAMA FONKSİYONUNUN NİTELİĞİ

1961 VE 1982 Anayasaları, yasama yetkisinin Türkiye Büyük Millet Meclisine ait olduğunu ve bu yetkinin devredilemeyeceğini açıkça belirtmiştir. Yasama yetkisini, “ TBMM'nin kanun yapma ve parlamento kararları alma yetkisi ” olarak tanımlayabiliriz. Anayasaya göre TBMM, hem maddi hem de şekli anlamda kanun koymaya yetkilidir. Hukukumuzda göre kanunun, kural-işlem niteliğinde olması şart değildir. Kural içermese bile TBMM, kanun adı altında, subjektif durumlar yaratan işlemler yapmaya yetkilidir.

YASAMA FONKSİYONUNUN GENELLİĞİ ve İLKELLİĞİ

Yasama yetkisinin genelliği; kanunla düzenleme alanının sınırlandırılmamış olduğu, Anayasaya aykırı olmamak koşuluyla her konunun kanunla düzenlenebileceğini ifade eden ilkedir. Bu ilkedен iki sonuç çıkar:

- Yürütme organına zorunlu, “mahfuz” bir düzenleme alanı bırakılmamıştır. Yürütme organına sadece, kanunları uygulamak bakımından mahfuz bir yetki alanı bırakılmıştır ve yasama organı da bu alana müdahale edemez. Yine genellik ilkesi, münhasıran yürütme ve yargıya ait yetkilerin kullanılabilmesi anlamı taşımaz.
- Yasama organı bir konuyu dilediği kadar ayrıntılı düzenleyebilir.

Yasama yetkisinin ilkeliği (asliyeti) ; yasama organının bir konuyu doğrudan doğruya, araya başka bir işlem girmeksizin düzenleyebilmesidir. Bu ilkeye göre:

- Kural olarak, yürütme organı doğrudan doğruya işlem yapmak yetkisine sahip değildir. Yürütme organının işlemleri, kanundan kaynaklanır, kanunu izler.
- Sadece yasama organı, bir konuyu ilkel, özerk ve serbestçe düzenleyebilir.

Buna karşın, 1982 Anayasası, 1961 Anayasasından farklı olarak, yürütmeye sadece görev olarak değil, hem görev hem yetki olarak tanımlamıştır. Bu durumun, idarenin kanuniliği ilkesini ortadan kaldırmadığı kuşkusuzdur. Öyleyse 1982 Anayasasında yürütmenin aynı zamanda yetki olmasının anlamı nedir? Anayasaya göre, yürütmeye yetki özelliğini veren durum, Anayasanın çeşitli maddelerine serpiştirilmiş olan bazı yetkililerdir. Buna göre: 1982 Anayasasına göre, sıkıyönetim ve olağanüstü hal kanun hükmünde kararname ile Cumhurbaşkanlığı kararnamesi yürütmenin asli düzenleme alanını oluşturur. Bu iki işlemde yürütme, bu yetkisini doğrudan Anayasadan almaktadır. Aynı şekilde, Cumhurbaşkanının, TBMM'yi toplantıya çağırarak, kanunları yayımlamak, Anayasa Mahkemesinde iptal davası açmak, hakimleri atamak gibi devlet başkanı olarak yapmış olduğu işlemler de bu kategoride değerlendirilmektedir.

YASAMA İŞLEMLERİ

1. Kanunlar ve Parlamento Kararları

Kanun teklif etmeye Bakanlar Kurulu ve milletvekilleri yetkilidir. Bakanlar Kurulunun teklifine kanun tasarısı adı verilir. Kanun teklifi için bir milletvekili yeterlidir. Tasarı ya da teklifler, imzalanarak, gerekçeleri ile beraber Meclis Başkanlığına verilir. Başkan, tasarı ve teklifleri doğrudan komisyonlara havale eder.

Komisyonlar, kendilerine gelen işi en geç 45 gün içinde tamamlarlar. Komisyonlar, eksikleri tamamlama yetkisi yanında, Anayasaya aykırı buldukları tasarı ve teklifleri reddetme yetkisine sahiptirler. TBMM'de onaltı tane komisyon bulunmaktadır.

Tasarı ve tekliflerin Genel Kurul'da görüşülmesinde, önce tasarı ve teklifin tümü hakkında söz verilir. Görüşmelerde, onbeş üye açık oy istemedikçe, işaretle oylama yapılır. TBMM tarafından reddedilen tasarı ve teklifler red tarihinden itibaren 1 tam yıl geçmedikçe yeniden verilemez. Bir yasama döneminde sonuçlandırılmayan tasarı ve teklifler hükümsüz sayılır; yani *kadük* olur. Bunların yenilenmesi mümkündür.

Cumhurbaşkanı, TBMM'ce kabul edilen kanunları, *on beş* gün içinde yayımlar. Yayımlama görevi, 1924 ve 1961 Anayasalarında olduğu gibi Cumhurbaşkanıya aittir. Ancak 1921 ve 1961 Anayasalarında yayımlamada süre on gündü. Cumhurbaşkanı, 1961'den farklı olarak anayasa değişikliklerini de geri gönderebilir. Cumhurbaşkanı, yayımlanmasını uygun bulmadığı kanunları tekrar görüşülmek üzere aynı sürede ve gerekçeli olarak TBMM'ye geri gönderir. Geri gönderme gerekçesi, hukuka uygunluk veya yerindelik bakımından olabilir. *Ancak bütçe kanunları geri gönderilemez.* TBMM, geri gönderilen kanunu aynen kabul ederse Cumhurbaşkanı o kanunu yayımlamak zorundadır. Dolayısıyla Cumhurbaşkanının kanunları geri göndermesi, veto olarak nitelenemez. Eğer Meclis, geri gönderilen kanunda herhangi bir değişiklik yaparsa Cumhurbaşkanı kanunu tekrar geri gönderebilir. (md. 89).

Anayasaya göre yasama yetkisi TBMM'ye aittir. Meclis bu yetkisini, kanun yapma ve parlamento kararları alma şeklinde kullanır. Gerek 1961 gerekse 1982 Anayasası maddi anlamda kanun yerine şekli anlamda kanuna da yer vermiştir. Maddi anlamda kanun, kural-işlem niteliğinde, objektif ve genel hukuk kuralları koyan kanunlardır. Şekli anlamda kanun ise, kural-işlem niteliğinde olmayan, sübjektif durumlar yaratan kanunlardır. Hukukumuzda şekli kanun anlayışı benimsenmiştir.

Parlamento Kararları, TBMM'nin kanun dışındaki bütün işlemleridir. Parlamento kararları genel olarak, yasama meclislerinin iç örgütlenişlerine ve çalışmalarına ya da yasama meclisinin yürütme organıyla ilişkilerine ilişkindir.

Şekli kanunlar ile parlamento kararlarını karıştırmamak gerekir. Zira her iki işlem de sübjektif durumlar yaratan işlemlerdir. TBMM'nin hangi yetkilerini hangi işlemi ile yaptığını bilmek gerekir. Buna göre TBMM, şu yetkilerini şekli kanunlar ile kullanır:

- Bütçe ve kesin hesap kanunlarını kabul etmek,
- Para basılmasına karar vermek,
- Genel ve özel af ilan etmek: (TBMM'nin, "Anayasanın 14.maddesindeki fiillerden dolayı hüküm giyenler için af yetkisi mümkün değildi. Ancak 2001 yılı Anayasa değişikliği ile TBMM'nin af konusundaki bu kısıtlaması kaldırılmış; ayrıca, bu yetkisini kullanabilmesi için üye tamsayısının beşte üç çoğunluğunun oy şartı getirilmiştir.).
- Ölüm cezalarının yerine getirilmesine karar vermek,
- Uluslararası antlaşmaların onaylanmasını uygun bulmak.

TBMM, şu yetkilerini parlamento kararları ile yerine getirir:

- İçtüzük yapma ve değiştirme,
- Dokunulmazlığın kaldırılması ve üyeliği düşürülmesi kararları
- Başkanını, başkanlık divanını, komisyonları seçme,
- Seçimlerin yenilenmesi kararı,
- Cumhurbaşkanı seçme veya suçlandırma, gensoru, güven oylaması, genel görüşme ve meclis araştırması açma,
- Savaş ilanı, silahlı kuvvetlerin kullanılması,
- Bakanlar Kurulunca karar verilen olağanüstü hal ve sıkıyönetiminin onanması.

Parlamento kararları kural olarak yargısal denetime tabi değildir. Ancak bunun iki istisnası vardır: a) İçtüzük değişiklikleri, b) Dokunulmazlığın kaldırılması ve üyeliğin düşürülmesi kararları. (Bu ikinci durumda ilgili ya da bir başka üye, 1 hafta içinde, Anayasa Mahkemesine başvurabilir. Mahkeme, bu konudaki kararını 15 gün içinde karara bağlar.). Şunu da belirtmek gerekir: TBMM, yargısal denetimden kaçırarak amacı taşıyabileceği için, şekli kanunla yapması gereken bir işlemi parlamento kararı ile yapamaz. Ancak, parlamento kararı ile düzenlenebilecek bir konu şekli kanunla yapılabilir.

2. İçtüzük

Yasama meclislerinin kendi iç çalışmalarını düzenlemek amacıyla koydukları kurallardır. Meclislerin kendi içtüzüklerini bizzat yapmaları, özellikle yürütme organı karşısındaki bağımsızlıklarının bir belirtisidir. (Yöntemsel bağımsızlık ilkesi). İçtüzük, kanunlardan düzenledikleri konular bakımından farklıdır. İçtüzük, meclis çalışmaları haricinde bir konuyu düzenleyemez ve kişilere yükümlülük getiren konuları içeremez. Aksi halde “usul saptırması” söz konusu olur.

İçtüzük, bir parlamento kararıdır. İçtüzükler, taşıdıkları siyasal önem nedeniyle, “sessiz anayasa” olarak adlandırılmıştır. İçtüzükler, TBMM tarafından yayımlanır ve Cumhurbaşkanı tarafından tekrar görüşülmek üzere geri gönderilemez. Yöntemsel bağımsızlık ilkesine uygun düşmese bile, siyasal önemleri nedeniyle, yargısal denetimleri Anayasa Mahkemesi tarafından yapılan içtüzükler, somut norm denetimine tabi değildir.

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ KURULUŞ ve SEÇİMLER

1. TBMM'nin Kuruluşu

Türkiye Büyük Millet Meclisi beş yüz elli milletvekilinden oluşur. (1995 değişikliği). 1982 Anayasasının ilk şeklinde 400 milletvekilinden oluşan TBMM; 1987 yılı değişikliği ile 450 milletvekilliğine çıkarılmıştı. 1961 Anayasası döneminde milletvekili sayısı 450 kişiydi.

1961 Anayasası döneminde Meclis, Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisi olarak ikili bir yapıdan oluşuyordu. İki meclis sistemi özü itibarıyla, demokratik sistemi yavaşlatan bir yapıdır ve genellikle tarih içinde halk meclislerinin etkisini azaltmak maksadıyla oluşturulmuştur. Ancak günümüzde ikinci meclisler genellikle federal devletlerde, federe devletlerin üyelerinin temsili bakımından gerekli görülmektedir.

1961 Anayasasına göre Cumhuriyet Senatosu ile Millet meclisi karşılaştırıldığında şu farklılıklar ortaya çıkmaktadır:

<u>Cumhuriyet Senatosu</u>	<u>Millet meclisi</u>
- Üyeleri, halkça seçileceği gibi, seçimle gelmeyen üyelere de sahiptir. 150 üyeyi halk seçer. Genel oyla seçilmeyen üyeler iki kısım idi. Buna göre:	- Üyelerini halk seçer.
<u>Kontenjan senatörü</u> : Cumhurbaşkanı'nca seçilen 15 üyedir. Kırk yaşını doldurmak ve en az 10'unun bağımsızlar arasından seçilmesi şarttır. Görev süreleri 6 yıldır.	- Seçimleri 4 yılda bir yapılır.
<u>Tabii üyeler</u> : Bunlar eski Cumhurbaşkanı'ları ve MBK üyeleri idi. Görev süresi ömür boyudur.	- Milletvekili seçilmek için 30 yaşını doldurmak ve Türkçe okuyup yazma şarttır.
- Seçimleri 2 yılda bir yapılır.	- Seçimlerinde barajlı d'Hondt sistemi uygulanmıştır.
- Seçilebilmek için 40 yaşını doldurmak ve yüksek öğrenim yapmak şarttır.	
- Seçimlerinde çoğunluk usulü uygulanır.	

2. Seçimler

TBMM seçimleri beş yılda bir yapılır. Ancak bu süre dolmadan:

- Türkiye Büyük Millet Meclisi ve,
- Anayasadaki şartlar altında Cumhurbaşkanı

seçimlerin yenilenmesine karar verebilir. Yenilenmesine karar verilen Meclisin yetkileri, yeni Meclisin seçilmesine kadar sürer.

TBMM seçimleri normal olarak beş yılda bir yapılır. Her seçim döneminin son toplantı yılının 3 Temmuz günü, seçimin başlangıç tarihidir ve Ekim ayının ikinci Pazar günü oy verilir. (Seçim Kanunu). Seçim dönemi bitmeden önce, seçimin yenilenmesine TBMM veya Cumhurbaşkanı karar verirse, durum Bakanlar Kurulunca kırksekiz saat içinde ilan olunur. Yenileme kararını TBMM verirse, tarihini de Meclis belirler. Yenileme kararını Cumhurbaşkanı verirse, bu kararın verildiği günden sonra gelen doksanıncı günü takip eden ilk Pazar günü oy verilir. (Seçim Kanunu).

Seçimlerin yapılması Savaş sebebiyle mümkün olmaz ise Meclis seçimleri bir yıl geriye bırakılabilir ve savaş devam ederse aynı usul tekrarlanabilir.

Ara seçim: 1982 Anayasasına göre:

“ Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeliklerinde boşalma olması halinde, ara seçime gidilir. Ara seçim, her seçim döneminde bir defa yapılır ve genel seçimden otuz ay geçmedikçe ara seçime gidilemez. Ancak, boşalan üyeliklerin sayısı, üye tamsayısının yüzde beşini bulduğu hallerde, ara seçimlerin üç ay içinde yapılmasına karar verilir. Genel seçimlere bir yıl kala, ara seçimi yapılamaz.”

Seçimlerin yönetim ve denetimi: Seçimler, yargı organlarının genel yönetim ve denetimi altında yapılır. Bu konuda görevli merci, Yüksek Seçim Kuruludur. Yedi asıl ve dört yedek üyeden oluşan Kurulun kararları kesindir.

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ ÜYELERİNİN HUKUKİ STATÜSÜ

1. Milletvekili Seçilme yeterliliği

Otuz yaşını dolduran her Türk milletvekili seçilebilir. Seçilebilmek için en az ilkokul mezunu olmak, kısıtlı olmamak, askerlik hizmetini yapmış olmak, kamu hizmetinden yasaklı olmamak, taksirli suçlar hariç toplam bir yıl veya daha fazla hapis cezası almamış olmak, ağır hapisle mahkum olmamak, affa uğramış olsa bile zimmet, ihtilas, irtikap, rüşvet, hırsızlık, dolandırıcılık, sahtecilik, inancı kötüye kullanma, dolanlı iflas, kaçakçılık, ihaleye fesat karıştırma, Devlet suçlarını açığa vurma, ideolojik ve anarşik eylemlere katılma ve bu eylemleri tahrik ve teşvik gibi yüz kızartıcı suçlardan hüküm giymemiş olmak gerekir.

1961 Anayasasına göre milletvekili seçilme yeterliliği konusunda, Türkçe okuma yazma, ağır hapisle veya beş yıldan fazla hapis cezası ile mahkum olmama şartları aranmaktadır.

Hakim ve savcılar, yüksek yargı mensupları, öğretim elemanları, YÖK üyeleri, memurlar ve işçi olmayan diğer kamu görevlileri ve Silahlı Kuvvetler mensupları görevlerinden çekilmedikçe aday olamazlar ve milletvekili seçilemezler.

2. Milletin Temsili

Anayasaya göre, “ Türkiye Büyük Millet Meclisi Üyeleri, seçtikleri bölgeyi veya kendilerini seçenleri değil, bütün Milleti temsil ederler”. Bu ilkenin sonuçları şunlardır:

- Emredici vekalet: Seçmenlerin, milletvekillerine hukukten bağlayıcı emir ve direktifler verebilmesidir. Recall : Seçmenlerin, yasama dönemi içerisinde milletvekillerini azledebilmesidir. Milletin temsili ilkesinin sonucu olarak bu iki müesseseye hukukumuzda yer verilmemiştir.

- Partisinden istifa eden bir milletvekilinin, milletvekilliği sıfatının bundan etkilenmemesi gerekir.

- Milletin temsili ilkesi, 1876 Anayasası dahil, tüm Anayasalarımızın ortak bir hükmüdür.

3. TBMM Üyeliği ile Bağdaşmayan İşler

Yasama uyumsuzluğu (teşrii imtizaşsızlık), milletvekillerinin herhangi bir yürütme görevi kabul etmelerini önlemek suretiyle, onların yürütme organı karşısında tam bir bağımsızlığa sahip olabilmelerini ifade eder. Buna göre TBMM üyeleri:

- Devlet ve diğer kamu tüzelkişilerinde ve bunlara bağlı kuruluşların ve bunların doğrudan veya dolaylı katıldığı teşebbüs ve ortaklıklarının,

- Kamu yararına çalışan derneklerin ve Devlettten yardım alan ve vergi muafiyeti olan vakıfların (1982 yeniliği), kamu meslek kuruluşları, sendika ve bunların üst kuruluşları (1982 yeniliği) ve bunların teşebbüslerinin:

...yönetim ve denetim kurullarında görev olamazlar, vekili olamazlar, herhangi bir taahhüt işini kabul edemezler, temsilcilik ve hakemlik yapmazlar.

- TBMM üyeleri, yürütme organının teklif, inha, atama veya onamasına bağlı resmi veya özel bir işle görevlendirilemezler.

- Bir üyenin belli bir konuda ve altı ayı aşmamak üzere Bakanlar Kurulunca verilecek geçici bir görevi kabul etmesi Meclisin kararına bağlıdır.

Yine Kanunla milletvekillerine, Anayasada sayılan kuruluşlarda iş takipçiliği, komisyonculuk, müşavirlik yapmaları; yüz kızartıcı ve Devlet şahsiyetine karşı işlenen suçlarla ilgili davalarda Devlet aleyhine vekil olmaları, serbest işlerinde milletvekili ünvanlarını kullanmaları yasaklanmıştır.

4. Parlamenter Muafiyetler (Yasama Bağışıklıkları)

Üyelik ile ilgili en önemli hususlardan birisi yasama sorumsuzluğu ve dokunulmazlığıdır. Madde başlığında yasama dokunulmazlığı şeklinde ifade edilmiş olsa bile, 83. madde hem sorumsuzluğu hem de dokunulmazlığı düzenlemektedir.

Yasama sorumsuzluğu (Mutlak Dokunulmazlık): Anayasanın 83. maddesine göre:

“Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri, Meclis çalışmalarındaki oy ve sözlerinden, Mecliste ileri sürdükleri düşüncelerden, o oturumdaki Başkanlık Divanının teklifi üzerine Meclisçe başka karar alınmadıkça bunları Meclis dışında tekrarlamak ve açığa vurmaktan sorumlu tutulamazlar.”

Yasama sorumsuzluğunun amacı, söz hürriyetinin korunmasıdır. Anayasa hakaret ve sövmeyi de sorumsuzluğun kapsamı dışında tutmamıştır. Ayrıca, suç teşkil eden eylem, oy, söz, veya düşünce açıklaması yoluyla işlenmemişse, sorumsuzluk söz konusu değildir. Buna göre:

- Sorumsuzluk, cezai takibata karşı mutlak olarak korur.
- Milletvekillerine hukuk davası açılması sorumsuzluğun kapsamına dahil değildir. Ayrıca, yasama organı milletvekillerine disiplin cezası uygulayabilir.
- Sorumsuzluk, Meclis tarafından kaldırılamaz.
- Sorumsuzluk, süreklidir. Yani, milletvekilliği sona erse bile kovuşturma yapılamaz.

Yasama dokunulmazlığı (Nisbi Dokunulmazlık): Aynı maddeye göre:

“Seçimden önce veya sonra bir suç işlediği ileri sürülen bir milletvekili, Meclisin kararı olmadıkça tutulamaz, sorguya çekilemez, tutuklanamaz ve yargılanamaz. Ağır cezayı gerektiren suçüstü hali ve seçimden önce soruşturmasına başlanılmış olmak kaydıyla Anayasanın 14 üncü maddesindeki durumlar bu hükmün dışındadır. Ancak bu halde yetkili makam, durumu hemen ve doğrudan doğruya Türkiye Büyük Millet Meclisine bildirmek zorundadır.”

Yasama dokunulmazlığı milletvekilini, asılsız ve keyfi ceza kovuşturmalarından ve tutuklamalardan korur. Buna göre:

- Seçiminden önce veya sonra milletvekiline verilmiş bir ceza hükmünün uygulanması da üyeliğin sona ermesine bırakılır.
- Dokunulmazlık nisbidir yani, TBMM tarafından kaldırılabilir.
- Dokunulmazlık geçicidir yani, ancak üyelik sıfatının devamı müddetince sürer. Üyelik süresince zamanaşımı işlemez.
- Dokunulmazlığı kaldırılan üye tekrar seçilirse, dokunulmazlığı geri gelir.
- TBMM siyasi gruplarında, yasama dokunulmazlığı ile ilgili görüşme yapılamaz, karar alınamaz.

Yasama sorumsuzluğu ve dokunulmazlığından, milletvekili olmayan bakanlar ile Cumhurbaşkanlığı Konseyi üyeleri de yararlanır.

5. Milletvekilliğinin düşmesi: Anayasanın 84. maddesi milletvekilliğinin düşme sebeplerini ve koşullarını şu şekilde düzenlemiştir:

- İstifa : TBMM Genel Kurulu kararı ile üyelik düşer.
- Kesin hüküm giyme veya kısıtlanma hali: Bu husustaki kesin mahkeme kararının Genel Kurula bildirilmesiyle olur.
- Milletvekilliği ile bağdaşmayan bir görev veya hizmeti sürdürmekte ısrar etmek: Yetkili komisyonun durumu tespit eden raporu üzerine Genel Kurul **gizli oyla** karar verir.
- Meclis çalışmalarına özürsüz veya izinsiz olarak bir ay içerisinde toplam beş birleşim günü katılmamak: Durumun Meclis Başkanlığınca tespiti üzerine Genel Kurul, üye tamsayısının **salt çoğunluğunun** oyuyla karar verir.
- Partisinin temelli kapatılmasına beyan ve eylemleriyle sebep olmak ve Anayasa Mahkemesinin kesin kararında ismi belirtilmek: Bu konudaki Anayasa Mahkemesi kararının Resmi Gazetede gerekçeli olarak yayımlandığı tarihte sona üyelik erer.

Partisinden istifa ederek başka bir partiye giren üyenin üyeliğinin düşeceği ve 1995 yılı değişikliği ile, temelli kapatılan bir siyasi partiye mensup milletvekillerinin, kapatılmaya ilişkin davanın açıldığı tarihte parti üyesi olan tüm milletvekillerinin üyeliklerinin düşeceği hükümleri kaldırılmıştır.

Üyeliğin düşmesine kural olarak Meclis Genel Kurulu gizli oyla karar verir. Yasama dokunulmazlığı kaldırılan veya üyeliği düşürülen bir milletvekili, Meclis Genel Kurulu kararının alındığı tarihten başlayarak *yedi gün* içinde, kararın, kanuna veya iç tüzüğe aykırılığı iddiasıyla iptali için Anayasa Mahkemesine başvurabilir. Bu başvuru bir başka milletvekili tarafından da yapılabilir. Anayasa Mahkemesi, bu iptal istemini *onbeş gün* içerisinde kesin karara bağlar.

Anayasanın 86. maddesinde milletvekillerinin ödenek ve yollukları hükme bağlanmıştır.

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ **İÇ YAPI ve ÇALIŞMA DÜZENİ**

Türkiye Büyük Millet Meclisi, çalışmalarını, kendi yaptığı içtüzük hükümlerine göre yürütür. Bu durum, yöntemsel bağımsızlık ilkesinin bir sonucudur.

1. Başkanlık Divanı

TBMM Başkanlık Divanı, Meclis üyeleri arasından seçilir. Başkanlık Divanı, Meclis Başkanı, Başkanvekilleri, Katip üyeler ve İdare amirlerinden oluşur.

- Başkanlık Divanı, Meclisteki siyasi parti gruplarının üye sayısı oranında Divana katılmalarını sağlayacak şekilde kurulur.

- Siyasi parti grupları Başkanlık için aday gösteremezler.

- Başkanlık Divanı için bir yasama döneminde iki seçim yapılır. İlk seçilenlerin görev süresi iki yıldır.

- Meclis Başkanı ve vekilleri, üyesi oldukları siyasi parti veya parti grubunun Meclis içindeki ve dışındaki faaliyetlerine katılamazlar. Başkan ve oturumu yöneten Başkanvekili oy kullanamazlar.

- Meclis Başkanının Seçimi: 1982 Anayasası Başkanın seçiminde şu yöntemi benimsemiştir: TBMM Başkan adayları, Meclis içinden, meclisin toplandığı günden itibaren beş gün içinde Başkanlık Divanına bildirilir, seçim gizli oyla yapılır. İlk iki oylamada üye tamsayısının üçte iki ve üçüncü oylamada üye tamsayısının salt çoğunluğu aranır. Üçüncü oylamada salt çoğunluk sağlanamazsa, bu oylamada en çok oy alan iki aday için dördüncü oylama yapılır. Dördüncü oylamada en fazla oyu alan üye Başkan seçilmiş olur. Başkan seçimi, aday gösterme süresinin bitiminden itibaren, beş gün içinde tamamlanır. 1961 Anayasası Başkan seçiminde üçte iki çoğunluk şartını arayan ilk iyi oylamadan sonra bile salt çoğunluk koşulundan taviz vermemiştir. 1982 Anayasası böylece Başkan seçimini kolaylaştırmıştır.

- Meclis Başkanının görevleri şunlardır : Meclis toplantılarına başkanlık ve Meclisi temsil etmek, tatil veya ara verme sırasında doğrudan veya üyelerin beşte birinin yazılı istemi üzerine Meclisi toplantıya çağırarak, meclisin iç düzenini sağlamak, Cumhurbaşkanına vekalet etmek, Cumhurbaşkanınca seçimlerin yenilenmesine karar verilmesi durumunda oluşturulacak geçici Bakanlar Kuruluna siyasi parti gruplarından alınacak üye sayısını tespit etmek, Cumhurbaşkanının seçimleri yenilemesi durumunda kendisine görüş bildirmek.

2. Siyasi Parti Grupları

Siyasi partiler, Meclis çalışmalarına parti Meclis grupları aracılığıyla katılırlar. 1961 Anayasasında siyasi parti grupları en az on üyeden oluşmaktaydı. Ancak 1982 Anayasası, Meclis çalışmalarını kolaylaştırmak için bu sayıyı yirmiye çıkarmıştır. Grup genel kurullarında milletvekillerini bağlayıcı kararlar gizli oyla alınabilir. Anayasaya göre, içtüzük hükümleri, siyasi parti gruplarının, Meclisin bütün faaliyetlerine üye sayısı oranında katılmalarını sağlayacak şekilde düzenlenir. Siyasi parti gruplarının ayrıcalık ve yetkileri şunlardır:

- Üye sayıları oranında Meclis Başkanlık divanına katılmak,

- Gensoru önergesi vermek ve önergenin görüşmelerinde grup adına bir milletvekilinin konuşabilmesi,

- Genel görüşme ve Meclis araştırması açılmasını istemek,

- Kapalı oturum yapılmasını istemek,

- Siyasi parti grupları, Meclis görüşmelerinde, milletvekillerinden önce ve daha fazla söz hakkına sahiptirler. Cumhurbaşkanınca seçimlerin yenilenmesi durumunda Geçici Bakanlar Kuruluna, siyasi parti gruplarından oranlarına göre üye alınır.

- İktidar ve ana muhalefet partisi meclis grupları, Anayasa Mahkemesinde iptal davası açabilirler.

- Parti grupları, komisyonlarda ve Anayasal kontenjan dışında Bütçe Komisyonunda, oranlarına göre temsil edilirler.

Anayasaya göre, siyasi parti gruplarının yapamayacakları hususlar şunlardır. Siyasi parti grupları:

- Yasama dokunulmazlığının kaldırılması ile ilgili görüşme yapamazlar.

- Meclis soruşturması ile ilgili görüşme yapamazlar.

- Meclis Başkanlığına aday gösteremezler.

- Bakanlar Kuruluna katılacak üyeler, parti gruplarında ve diğer parti organlarında tespit edilemez.

3. Komisyonlar

Komisyonlar, içtüzükte düzenlenmiştir. Bir konunun Genel Kurula gelmeden önce olgunlaştırıldığı yerlerdir. TBMM'de bugün çeşitli konularda 16 tane komisyon bulunmaktadır. Komisyonların Anayasaya uygunluk denetimi yapma ve hatta Anayasaya aykırı buldukları kanunları reddetme yetkileri vardır.

4. Meclisin Toplanması ve Tatili

TBMM, her yıl Ekim ayının ilk günü kendiliğinden toplanır. Meclis, bir yasama yılında en çok üç ay tatil yapabilir. Bu süre 1961 Anayasasında en çok beş aydı. Meclisin, tatil dışında çalışmalarını ertelemesine ara verme denilir ve ara verme süresi onbeş günü geçemez. Tatil veya ara verme kararı vermeye, Danışma Kurulunun görüşü ile Genel Kurul yetkilidir.

Meclis, ara verme veya tatil sırasında, doğrudan doğruya veya Bakanlar Kurulunun istemi üzerine, Cumhurbaşkanınca; yine doğrudan doğruya veya üyelerin beşte birinin yazılı istemi üzerine Meclis Başkanınca toplantıya çağrılabilir. (Olağanüstü toplantı). Bakanlar Kurulu veya üyeler istemde bulunduğu toplantıya çağırarak mecburidir. Olağanüstü toplantılarda, öncelikle bu toplantıyı gerektiren konu görüşülmeden ara verme veya tatile devam edilemez.

5. Toplantı ve Karar Yeter Sayısı

Anayasada aksine hüküm yoksa, TBMM üye tamsayısının en az üçte biri ile toplanır (184 milletvekili) ve toplantıya katılanların salt çoğunluğu ile karar verir. Ancak karar yeter sayısı hiçbir şekilde üye tamsayısının dörtte birinin bir fazlasından (139 milletvekili) az olamaz. 1982 Anayasası yenili ile, Bakanlar Kurulu üyelerinin, katılmadıkları TBMM oturumlarında, kendileri yerine oy kullanmak üzere bir bakana yetki verebilmeleridir. Ancak bir bakan kendi oyu ile birlikte en çok iki oy kullanabilir.

6. Mecliste Oylama Usülleri

TBMM İçtüzüğü üç türlü oylama kabul etmiştir:

İşaretle oylama: üyelerin el kaldırması veya tereddüt halinde ayağa kalkmaları şeklinde yapılan oylamadır.

Açık oylama: oy pusulalarının kutuya atılması, elektronik oylama mekanizmasının çalıştırılması veya adı okunan milletvekilinin ayağa kalkarak oyunu yüksek sesle söylemesi ve böylece açıkladığı oyunun Divan üyelerince kaydedilmesi şeklinde yapılan oylamadır.

Gizli oylama: Üzerinde hiçbir işaret bulunmayan, beyaz yuvarlak (olumlu), yeşil yuvarlak (çekimser) ve kırmızı yuvarlakların (olumsuz) kürsüden kutuya atılmasıdır.

Kural olarak oylamalar işaretle yapılır. İçtüzüğün işaret oyunu yapılabileceğini belirttiği hususlarda işaretle oylama zorunludur. En az onbeş milletvekilinin yazılı istemi üzerine açık oylama; en az yirmi milletvekilinin yazılı istemi üzerine gizli oya başvurulabilir.

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ GÖREV ve YETKİLERİ

1. Genel Olarak: Bütün temsili rejimlerde parlamentoların üç temel görevi vardır. Bunlar, kanun yapmak, hükümeti denetlemek ve devlet bütçesini kabul etmektir. Anayasaya göre TBMM'nin görev ve yetkileri şunlardır:

- Kanun koymak, değiştirmek ve kaldırmak,
- Bakanlar Kurulunu ve Bakanları denetlemek,
- Bakanlar Kuruluna belli konularda kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi vermek,
- Bütçe ve kesin hesap kanun tasarılarını görüşmek ve kabul etmek,
- Para basılmasına ve savaş ilanına karar vermek,
- Milletlerarası antlaşmaların onaylanmasını (bir kanunla) uygun bulmak,
- Üye tam sayısının beşte üç çoğunluğunun kararı ile genel ve özel af ilanına karar vermek,
- Kesinleşen ölüm cezalarının yerine getirilmesine karar vermek,
- Anayasanın diğer maddelerinde öngörülen yetkileri kullanmak ve görevleri yerine getirmek

2. Milletlerarası Andlaşmalara İlişkin Hükümler

Türkiye adına yapılan milletlerarası andlaşmaların onaylanması, kural olarak TBMM'nin onaylamayı bir kanunla uygun bulmasına bağlıdır. İmzalanan uluslararası bir andlaşmanın onay ve yayım yetkisi 1961 ve 1982 Anayasalarında Cumhurbaşkanına aittir. Cumhurbaşkanı bu yetkisini tek başına değil, Bakanlar Kurulu ile birlikte kullanır. 1924 Anayasasında onay yetkisi TBMM'ye aitti. Usulüne göre yürürlüğe konulan uluslararası andlaşmalar kanun hükmünde olup; bunlar hakkında Anayasaya aykırılık iddiasıyla Anayasa Mahkemesine başvurulamaz.

Şu koşulları taşıyan andlaşmalar sadece yayımlanma ile yürürlüğe girer:

- Ekonomik, ticari ve teknik ilişkileri düzenleyen,
- Süresi 1 yılı aşmayan,
- Devlet Maliyesine yük getirmeyen,
- Kişi hallerine ve Türklerin yabancı memleketlerdeki mülkiyet haklarına dokunmayan andlaşmalar.

Bunlar, yayım ile yürürlüğe girer ve iki ay içinde TBMM'nin bilgisine sunulur. Ancak Türk kanunlarında değişiklik getiren her türlü andlaşmalar genel kabul usulüne tabidir.

3. Savaş hali ilanı ve silahlı kuvvet kullanılmasına izin verme yetkisi

Savaş hali ilanına, Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesine ve yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de konuşlandırılmasına izin verme yetkisi TBMM'ye aittir. Ancak TBMM, tatilde veya ara vermede iken ülkenin ani bir silahlı saldırıya uğraması ve bu sebeple silahlı kuvvet kullanılmasına derhal karar verilmesinin kaçınılmaz olması halinde Cumhurbaşkanı da Türk Silahlı Kuvvetlerinin kullanılmasına karar verebilir.

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ **BİLGİ EDİNME ve DENETİM YOLLARI** **(Hükümetin Denetlenmesi)**

Parlamentonun hükümet üzerindeki denetiminin gerçekleştirilmesini sağlayan hukuki araçlara, denetim yolları veya denetim araçları denir. Bunları sırasıyla inceleyelim:

1. SORU: Bakanlar Kurulu adına, sözlü veya yazılı olarak cevaplandırılmak üzere Başbakan veya bakanlardan bilgi istemektir. Soru önergesi, sadece bir milletvekili tarafından imzalanabilir ve kişisel yaşama ilişkin konuları içeremez. Aynı konuda ikiden fazla bakandan sorulan soru, Başbakandan sorulmuş sayılır. Diğer üyeler tartışmalara katılamazlar. Sorudan sonra, Meclisin herhangi bir oylamada bulunması söz konusu değildir.

2. GENEL GÖRÜŞME: Toplum ve Devlet faaliyetlerini ilgilendiren belli bir konunun, TBMM Genel Kurulunda görüşülmesidir. Genel görüşme açılması, hükümet, siyasi parti grupları veya en az yirmi milletvekili tarafından bir önerge ile istenebilir. Genel görüşme sonunda da bir oylama yapılmaz ve hükümetin siyasal sorumluluğunu ortaya koyacak bir karar alınmaz. Diğer üyeler de tartışmalara katılabilirler. Genel görüşme ilk kez 1961 Anayasasında kabul edilmiş ve 1982 Anayasasında da korunmuştur.

3. MECLİS ARAŞTIRMASI: Belli bir konuda bilgi edinmek için yapılan incelemedir. Meclis araştırması, hükümet, siyasi parti grupları veya en az yirmi milletvekili tarafından istenebilir. Meclis araştırması açılmasına karar verildiği takdirde, araştırmayı özel bir komisyon yürütür. Devlet sırları ile ticari sırlar, meclis araştırmasının kapsamı dışındadır. Meclis araştırması ile de hükümetin siyasal sorumluluğuna yol açmaz. Ancak varılan sonuca göre bir gensoru önergesi vermek mümkün olabilir.

4. MECLİS SORUŞTURMASI: Başbakan veya bakanların görevleri ile ilgili cezaî sorumluluklarının araştırılmasını sağlayan bir denetim aracıdır. Bu konudaki önergeyi TBMM üye tamsayısının en az onda biri verebilir ve Meclis bu istemi en geç bir ay içinde görüşür ve gizli oyla karara bağlar. Meclis, soruşturma açılmasına karar verdiği takdirde soruşturma on beş kişilik bir komisyonca yürütülür. Meclis komisyon raporunu öncelikle görüşür ve gerekli görürse ilgiyi Yüce Divana sevk eder. Yüce Divana sevk kararı üye tam sayısının salt çoğunluğunun gizli oyu ile alınır. Meclis siyasi parti gruplarında Meclis soruşturması ile ilgili görüşme yapılamaz, karar alınamaz. Anayasaya göre, "TBMM kararı ile Yüce Divana verilen bir bakan bakanlıktan düşer. Başbakanın Yüce Divana sevk halinde hükümet istifa etmiş sayılır".

5. GENSORU: Gensoruya 1924, 1961 ve 1982 Anayasalarında yer verilmiştir. Denetim araçları içinde sadece gensoru, hükümetin veya bir bakanın siyasal sorumluluğuna yol açabilir; yani onun Meclis tarafından görevden uzaklaştırılabilmesine imkan verir. Meclis araştırması ile de bir bakan Yüce Divana sevk edilerek bakanlıktan düşer ama, Meclis araştırması sadece cezaî sorumluluğu gerektiren işlerde kullanılabilir.

Gensoru önergesi bir siyasi parti grubu adına veya en az yirmi milletvekilinin imzasıyla verilir. Önerge, verilişinden sonraki üç gün içinde bastırılarak üyelere dağıtılır ve dağıtılmasından itibaren on gün içinde gündeme alınıp alınmayacağı görüşülür. Gündeme alma kararıyla birlikte, gensorunun görüşülme tarihi belirlenir. Gensorunun görüşülmesi, gündeme alma kararından başlayarak iki gün geçmedikçe yapılamaz ve yedi günden sonraya bırakılamaz. Gensoru sonunda Bakanlar Kurulu ya da bir bakanın düşürülebilmesi üye tam sayısının salt çoğunluğunun kararı ile olur. Oylamada, hükümetin prestijini sarsmamak için, sadece güvensizlik oyları sayılır; bu hüküm, ilk kez 1982 Anayasasında kabul edilmiştir. Arada geçen süreler anayasa hukukunda serinleme süresi olarak adlandırılmaktadır.

1982 ANAYASASI

YÜRÜTME

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

YÜRÜTME

YÜRÜTME FONKSİYONUNUN NİTELİĞİ

Pozitif hukukumuza göre yürütme fonksiyonu, hem özel, somut, bireysel işlemler yapmak, hem de düzenleyici ve kural koyan işlemler yapmak demektir. 1924, 1961 ve 1982 Anayasaları, yürütmenin düzenleyici işlemler yapabileceğini açıkça belirtmiştir. 1924 Anayasası tüzüklerden, 1961 ve 1982 Anayasaları kanun hükmünde kararname, tüzük ve yönetmeliklerden açıkça bahsetmiştir. Dolayısıyla yürütmenin düzenleyici işlem yapma yetkisi tüm Anayasalarda doğrudan doğruya Anayasadan kaynaklanmıştır.

Anayasada açıkça yer almasa bile, idarenin düzenleme yetkisine sahip olduğu, bu yetkinin idarenin takdir yetkisi ve eşitlik ilkesinden kaynaklandığı savunulabilir. Nitekim idare, Anayasada yer almayan düzenleyici işlemler de yapmaktadır ve bunlar Anayasaya aykırı bulunmamıştır. Örneğin 1924 Anayasası döneminde, Anayasada yer almamasına rağmen yönetmelik ve kural-kararnameler yapılmıştır. 1982 Anayasasında da karar, tebliğ, sirküler gibi adlar altında düzenleyici işlemler yapılmaktadır.

Anayasaya göre, “ yürütme yetkisi ve görevi Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu tarafından, Anayasaya ve kanunlara uygun olarak kullanılır ve yerine getirilir”. Anayasa, yürütmenin düzenleyici işlemlerini, kanun hükmünde kararname, tüzük, yönetmelik ve Cumhurbaşkanlığı kararnamesi olarak belirlemiştir. Şimdi sırasıyla **idarenin düzenleyici işlemlerini** inceleyim.

KANUN HÜKMÜNDE KARARNAMELER

Kanun hükmünde kararnameler hukukumuza 1961 Anayasasındaki 1971 yılı değişikliği ile girmiştir. KHK, daha farklı bir biçimde, 1876 Kanunu Esasi’de de düzenlenmişti. Buna göre, Bakanlar Kurulu toplanık olmadığı ve Meclisin toplantıya çağırılması mümkün olmadığı zamanlarda, Kanunu Esasiye aykırı olmamak şartıyla, Bakanlar Kurulu Padişahın onanıyla, Heyeti Mebusanın toplanıp vereceği karara kadar geçerli olmak üzere, kanun hükmü ve kuvvetinde kararnameler çıkarabilirdi.

Kanun hükmünde kararnameler 1982 Anayasasında iki şekilde düzenlenmiştir. İlki, 91. maddede yer alan kanun hükmünde kararnameler; diğeri ise 121 ve 122. maddede düzenlenen olağanüstü dönemlerde çıkarılan kanun hükmünde kararnamelerdir. Şimdi, kanun hükmünde kararname ile olağanüstü kanun hükmünde kararnameyi mukayeseli olarak inceleyelim:

Yetki yönünden: Kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi Bakanlar Kuruluna aittir. 1982 Anayasası ile kabul edilen sıkıyönetim ve olağanüstü hallerde çıkarılan kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi ise, Cumhurbaşkanı başkanlığında toplanan Bakanlar Kuruluna aittir. Dolayısıyla bu kararnamelerde Cumhurbaşkanının iradesi, olağan KHK’lerin aksine şekli bir onay değil, asli bir unsurdur.

Yetki kanunu yönünden: Kanun hükmünde kararname çıkarılabilmesi için TBMM’nin bu konuda, Bakanlar Kuruluna bir yetki kanunu ile izin vermesi gerekir. Dolayısıyla Bakanlar Kurulu kendiliğinden KHK çıkaramaz. Oysa olağanüstü dönemlerde çıkarılan kanun hükmünde kararnamelerde yetki kanununa ihtiyaç yoktur. Dolayısıyla bu KHK’ler, yürütmenin asli veya özerk düzenleme yetkisinin bir örneğidir.

TBMM tarafından verilen yetki kanununda çıkarılacak kanun hükmünde kararnamenin:

- amacı,
- kapsamı ve konusu,
- ilkeleri,
- süresi (yetkiyi kullanma süresi),
- süresi içinde birden fazla KHK çıkarılıp çıkarılamayacağı (1982 yeniliği)

hususları gösterilmek zorundadır. 1961 Anayasasında son husus yerine, “çıkartılacak kanun hükmünde kararnamenin hangi kanun hükümlerini kaldıracacağı” hususu da gösterilmek zorundaydı. Bu hususlardan birisinin yetki kanununda gösterilmemesi, yetki kanununu Anayasaya aykırı hale getirir ve çıkartılan KHK Anayasaya uygun olsa bile, yetki kanunu Anayasaya aykırı olacağı için, ona dayalı olarak çıkarılan KHK’yi de Anayasaya aykırı duruma getirir.

Bakanlar Kurulunun istifası, düşürülmesi veya yasama döneminin bitmesi, belli süre için verilmiş olan yetkinin sona ermesine sebep olmaz (1982 yeniliği). Kanun hükmünde kararnamenin, TBMM tarafından süre bitiminden önce onaylanması sırasında, yetkinin son bulduğu veya süre bitimine kadar devam ettiği de belirtilir (1982 yeniliği).

Yetki kanununda bir konuya ilişkin sadece bir tane KHK çıkarılacağı belirtilmişse, Bakanlar Kurulu yetki süresi içinde aynı konuda başka bir KHK çıkaramaz, hatta çıkardığı KHK'yi değiştiremez. Ancak yetki kanununda birden fazla KHK çıkarılabileceği düzenlenmişse, Bakanlar Kurulu süresi içinde KHK'yi geri alabilir, değiştirebilir.

Konu yönünden: Kanun hükmünde kararnamele ile temel haklar, kişi hakları ve ödevleri ile siyasi haklar ve ödevler düzenlenemez. Ayrıca Bakanlar Kuruluna KHK ile bütçede değişiklik yapma yetkisi verilemez. Oysa olağanüstü kanun hükmünde kararnamele ile olağanüstü hal ve sıkıyönetim ile ilgili olmak, o bölge ve zaman dilimi içinde uygulanmak kaydıyla, her konuda düzenleme yapılabilir.

Olağanüstü KHL'ler ile verilen böylesi sınırsız bir düzenleme yetkisi, teorik olarak mümkün olmasa bile, Anayasada sayılan çekirdek hakların dahi ihlal edilmesi tehlikesini ortaya çıkarmaktadır. Anayasa Mahkemesi son kararlarında KHK'ler için, konu yönünden, kısa süreli olmak, önemlilik, zorunluluk, ivedilik gibi, Anayasada bulunmayan bir takım şartlar eklemiştir.

Denetim yönünden: Kanun hükmünde kararnamele anayasa yargısına tabidir. Oysa olağanüstü kanun hükmünde kararnamele hakkında Anayasaya aykırılık iddiasıyla Anayasa Mahkemesinde dava açılmaz. Ancak Anayasa Mahkemesi verdiği kararlarıyla, olağanüstü hal kanun hükmünde kararnamelelerin, “olağanüstü halin gerekli kıldığı konularda” çıkarılıp çıkarılmadığını denetleyeceğini belirtmiştir. Yüksek Mahkemeye göre, olağanüstü KHL'ler, olağanüstü halin uygulandığı yerde ve o sürede uygulanabilecektir. Aksi halde bunlar iptal edilebilecektir. Ayrıca, TBMM onayı ile kanuna dönüşen KHK'ler, Anayasa Mahkemesince denetlenebilecektir.

Şekil ve usul kuralları: Yetki kanunları ile kanun hükmünde kararnamele komisyonlarda ve Genel Kurulda öncelik ve ivedilikle görüşülürler. Olağan KHK'ler için bir süre tayin edilmemiştir ancak olağanüstü KHK'ler için İhtüzük, 30 günlük ve bağlayıcı olmayan bir kabul süresi belirlenmiştir. Kanun hükmünde kararnamele Cumhurbaşkanınca imzalanır ve başkaca bir tarih belirlenmemişse, Resmi Gazetede yayımlandıkları gün yürürlüğe girerler. Kararnamele, yayımlandıkları gün TBMM'ye sunulurlar. TBMM'nin, KHK'ler üzerindeki denetimi, yani red veya değiştirerek kabul şeklindeki işlemini kanun ile yapar.

Yayımlandıkları gün TBMM'ye sunulmayan kararnamele bu tarihte; TBMM tarafından reddedilen kararnamele ise red kararının Resmi Gazetede yayımlandığı tarihte yürürlükten kalkar. Reddedilen veya değiştirilen KHK, red veya değişikliği içeren kanunun yayımlandığı tarihe kadar geçerliliğini korur. Dolayısıyla, bu KHK hükümlerine dayanılarak yapılan işlemler ve kazanılmış haklar saklı kalır.

CUMHURBAŞKANLIĞI KARARNAMESİ

1982 Anayasası ile benimsenen Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğinin kuruluşu, teşkilat ve çalışma esasları, personel atama işlemleri düzenlenir. Bunun dışındaki konular Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile düzenlenemez. Bu kararnamele de doğrudan Anayasada kaynaklanan, yani yürütmenin asli düzenleme yetkisine dayanan işlemlerdir.

Cumhurbaşkanlığı kararnamesi, 1982 Anayasasının Cumhurbaşkanlığı makamını güçlendirme eğilimin bir başka örneğini teşkil eder. Kararname çıkarma yetkisi, Cumhurbaşkanının tek başına kullanacağı yetkiler arasındadır. Dolayısıyla bu kararnamele idari yargı denetiminin dışındadır.

TÜZÜK

Anayasaya göre, “Bakanlar Kurulu, kanunun uygulanmasını göstermek veya emrettiği işleri belirtmek üzere, kanunlara aykırı olmamak ve Danıştay incelemesinden geçirilmek şartıyla tüzükler çıkarabilir. Tüzükler, Cumhurbaşkanınca imzalanır ve kanunlar gibi yayımlanır”.

Hukukumuzda, tüzük yapmaya yetkili tek organ, Bakanlar Kuruludur. Kanun, düzenlediği konuya ilişkin bir tüzük yapılmasını öngörmüşse, o konuda tüzükle düzenleme yapılmadan önce başka bir düzenleyici işlem yapılamaması gerekir. Danıştay incelemesinden geçirilmeyen bir tüzük yok hükmündedir. Ancak Bakanlar Kurulu, Danıştayın görüşleriyle bağlı değildir. Başka bir deyişle, Danıştay incelemesi sadece bir şekil şartıdır.

Tüzükler, idari işlem olduğu için idari yargı denetimine tabidir.

YÖNETMELİK

Anayasaya göre, “Başbakanlık, bakanlıklar ve kamu tüzel kişileri, kendi görev alanlarını ilgilendiren kanunların ve tüzüklerin uygulanmasını sağlamak üzere ve bunlara aykırı olmamak şartıyla yönetmelikler çıkarabilirler. Hangi yönetmeliklerin Resmi Gazetede yayımlanacağı kanunda belirtilir.”.

Yönetmelikler, İdarenin en geniş uygulama alanına sahip düzenleyici işlem türüdür. 1924 Anayasası yönetmeliklerden söz etmemiştir. 1961 Anayasasında ise yönetmeliklere yer verilmiş ama yönetmelik çıkarmaya yetkili makamlar arasında Başbakanlık sayılmamıştır. Ayrıca Anayasada sayılmasa bile Bakanlar Kurulu da yönetmelik çıkarabilir.

Yönetmelikler, kanun veya tüzüklere aykırı olamazlar. 1961 Anayasası döneminde bütün yönetmeliklerin Resmi Gazetede yayımlanacağı hükmü olmasına rağmen 1982 Anayasasına göre kanunda gösterilen yönetmelikler yayımlanacaktır. Genel kurallar gereğince yönetmelikler, yayımlanmadıkları veya tebliğ edilmedikleri sürece üçüncü kişilere uygulanamazlar. Yönetmelikler idari işlem oldukları için, idari yargı denetimine tabidirler.

YÜRÜTME ORGANI

Düalist yürütme, parlamenter sistemin temel özellikleri arasında yer alır. Parlamenter sistemde yürütme, bir kişi ile bir kurul arasında paylaşılmıştır. Bu sistemde devlet başkanı siyasi bakımdan sorumsuz; hükümet ya da Bakanlar Kurulu ise yasama organına karşı kolektif ve bireysel olarak sorumludur. 1982 Anayasasına göre, "yürütme yetkisi ve görevi, Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu tarafından Anayasaya ve kanunlara uygun olarak kullanılır ve yerine getirilir". Şimdi yürütmeyi oluşturan bu organları daha yakından inceleyelim.

CUMHURBAŞKANI

Devletin başı olan Cumhurbaşkanı, Türkiye Cumhuriyetini ve ulusun birliğini temsil eder.

Seçimi: Cumhurbaşkanı, TBMM tarafından, kırk yaşını doldurmuş ve yüksek öğrenim yapmış kendi üyeleri veya bu nitelikleri taşıyan milletvekili seçilme yeterliliğine sahip Türk vatandaşları arasından yedi yıllık bir süre için seçilir. Meclis dışından seçilebilme imkanı ilk kez 1982 Anayasası ile getirilmiştir. Meclis üye tamsayısının en az beşte birinin yazılı önerisiyle TBMM dışından da aday gösterilebilir. Ancak 1961 Anayasası döneminde, her ne kadar dışarıdan seçilmek mümkün değilse bile, o dönemde Cumhurbaşkanları kontenjan senatörü olduktan sonra Cumhurbaşkanı seçilme imkanını elde etmişlerdir. Cevdet Sunay, Cemal Gürsel, Fahri Korutürk bu şekilde seçilmişlerdir.

Cumhurbaşkanı meclis üye tamsayısının üçte iki çoğunluğu ile ve gizli oyla seçilir. Cumhurbaşkanının görev süresinin dolmasından 30 gün önce veya Cumhurbaşkanlığı makamının boşalmasından 10 gün sonra Cumhurbaşkanlığı seçimine başlanır ve seçime başlama tarihinden itibaren 30 gün içinde sonuçlandırılır. İlk iki oylamada bu çoğunluk sağlanamazsa üçüncü oylamada üye tamsayısının salt çoğunluğu aranır. Bu çoğunluk yine sağlanamazsa dördüncü oylamada, üçüncü oylamada en çok oy alan iki aday yarışır. Dördüncü oylamada da üye tamsayısının salt çoğunluğu sağlanamadığı takdirde derhal ve otomatik olarak TBMM seçimleri yenilenir. Seçimlerin yenilenmesi ile ilgili bu hüküm, ilk kez 1982 Anayasasında 1987 yılında yapılan değişiklikle kabul edilmiştir. Ancak, dördüncü oylama sonunda Cumhurbaşkanı seçilemez ve Meclis seçimleri yenilenirse, yeni Cumhurbaşkanı seçilene kadar eski Cumhurbaşkanının görevine devam edeceğini hükme bağlamıştır. Ölüm ya da istifa nedeniyle Cumhurbaşkanlığı boşalırsa, yeni Cumhurbaşkanı seçilene kadar Cumhurbaşkanlığına Meclis Başkanı vekalet eder.

Tarafsızlığı: Cumhurbaşkanı parlamenter sistemin gereği olarak tarafsız ve partiler üstüdür. Cumhurbaşkanının görev süresinin Meclisin süresinden farklı ve uzun olması, bir kimsenin iki kez seçilememesi (1961 döneminde arka arkaya iki kez seçilememe şeklindedir), seçilen kişinin partisi ile ilişkisinin kesilmesi, TBMM üyeliğinin sona ermesi, seçimde nitelikli bir çoğunluğun aranması ve dışarıdan seçilebilme gibi hükümler Cumhurbaşkanının tarafsızlığını sağlamaya yönelik anayasal hükümlerdir.

Sorumsuzluğu: Cumhurbaşkanı, parlamenter sistemin sonucu olarak, görevi ile ilgili işlerden dolayı siyasi, hukuki ve cezai bakımdan sorumsuzdur. Cumhurbaşkanının tek başına yapacağı işlemler dışındaki tüm kararları Başbakan ve ilgili bakanlarca imzalanır ve bu kararlardan Başbakan ve ilgili bakan sorumludur. (Karşı-imza kuralı). Parlamenter sistemin temel unsuru olan karşı-imza ilkesi, yürütme görevinin gerçekte Bakanlar Kuruluna ait olduğunu ve Bakanlar Kurulunun sorumlu olduğunu gösterir.

1982 Anayasası, Cumhurbaşkanının Anayasa ve kanunlarda gösterilen bazı işlemleri tek başına yapabileceğini ve bu işlemlere karşı Anayasa Mahkemesi dahil, yargı mercilerine başvurulamayacağını hükme bağlamıştır. 1961 Anayasasında tek başına işlem yapma yetkisi açıkça düzenlenmemiştir. Cumhurbaşkanının tek başına yaptığı işlemlere şu örnekler verilebilir:

- Yüksek yargı organlarına üye seçmek,
- Kanunları Meclise geri göndermek,
- Anayasa Mahkemesinde iptal davası açmak,
- Başbakanı atamak ve istifasını kabul etmek,
- Bakanlar Kurulunu toplantıya çağırarak ve başkanlık etmek,

- Türk Silahlı Kuvvetlerinin Başkomutanlığını temsil etmek,
- Milli Güvenlik Kurulunu toplantıya çağırmak ve başkanlık etmek,
- Devlet Denetleme Kurulu başkan ve üyelerini atamak,
- RTÜK, Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Taşınmazlar Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kuruluna üye seçmek (Kanundaki yetkilidir).

Cumhurbaşkanının özellikle, yabancı devlet temsilcilerini kabul etmek, milletlerarası andlaşmaları onaylamak, sürekli hastalık nedeniyle bazı kişilerin cezalarını hafifletmek yetkilerini tek başına kullanmadığını belirtmek gerekir. Ayrıca, Cumhurbaşkanının Bakanlar Kurulu kararlarını imzalama zorunluluğu yoktur. Ancak, Cumhurbaşkanının siyasal yerindelik denetimi yapmadan, hukuka uygunluk bakımından imza yetkisini kullanması parlamenter sisteme daha uygundur.

Parlamenter sistemde Cumhurbaşkanı, görevi ile ilgili suçlardan cezaî bakımdan da sorumsuzdur. Bu husus 1924 Anayasasında açıkça belirtilmiş, 1961 ve 1982 Anayasalarında belirtilmemiştir. 1982 Anayasası, Meclis dışından atanan bakanlar ve Konsey üyeleri için belirtmiş olsa bile, Cumhurbaşkanının dokunulmazlık hükümlerinden yararlanacağını açıkça belirtmemiştir. 1924, 1961 ve 1982 Anayasalarına göre Cumhurbaşkanının cezaî sorumsuzluğunun tek istisnası şudur: “Cumhurbaşkanı, vatana ihanetten dolayı, TBMM üye tamsayısının en az üçte birinin teklifi üzerine, üye tamsayısının en az dörtte üçünün vereceği kararla suçlandırılır.”. Bu durumda Cumhurbaşkanı Yüce Divanda yargılanır ve açık hüküm olmasa bile Cumhurbaşkanlığının düşeceğini kabul etmek yerinde olur.

Görev ve Yetkileri: Anayasaya göre Cumhurbaşkanı, Devletin ve yürütmenin başı olarak şu görev yetkilere sahiptir:

Yasama ile ilgili olanlar:

- Meclisi gerektiğinde toplantıya çağırmak,
- Meclisin açılışında açılış konuşması yapmak,
- Kanunları yayımlamak,
- Anayasa değişikliklerine ilişkin kanunlar ile diğer kanunları TBMM'ye tekrar görüşülmesi için geri göndermek,
- Anayasa değişikliklerine ilişkin kanunları bazı durumlarda zorunlu bazı durumlarda ihtiyari olarak halk oyna sunmak,
- Anayasa Mahkemesinde iptal davası açmak,
- TBMM seçimlerinin yenilenmesine karar vermek: Anayasaya göre, Bakanlar Kurulunun göreve başlarken güvenoyu alamaması veya gensoru veya görev sırasında güvenoyu alamayıp düşürüldüğü durumlarda, 45 gün içinde yeni Bakanlar Kurulu kurulmadığı veya kurulduğu halde güvenoyu alamadığı takdirde veya Başbakanın güvensizlik oyu almadan istifa etmesi veya yeni seçilen TBMM Başkanlık Divanı seçiminden sonra yine 45 gün içinde Bakanlar Kurulunun kurulamaması hallerinde Cumhurbaşkanı, Meclis Başkanına danışarak seçimlerin yenilenmesine karar verebilir. Yenilenme kararı Resmi Gazetede yayımlanır ve seçime gidilir.

Yürütme ile ilgili olanlar:

- Başbakanı atamak ve istifasını kabul etmek,
- Başbakanın teklifi üzerine bakanları atamak ve görevlerine son vermek, (ilk kez 1982 Anayasası ile kabul edilmiştir).
- Milletlerarası andlaşmaları onaylamak ve yayımlamak,
- TBMM adına başkomutanlığı temsil etmek,
- Türk Silahlı Kuvvetlerinin kullanılmasına karar vermek (Madde 92 ile birlikte düşünülmelidir, yani bu konuda asıl yetki TBMM'ye aittir.),
- Genelkurmay Başkanını atamak, (Madde 117 ile birlikte düşünülmelidir, Genelkurmay Başkanı Bakanlar Kurulunun teklifi ile atanır.).
- Başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu kararıyla sıkıyönetim ve olağanüstü hal ilan etmek ve kanun hükmünde kararname çıkarmak,
- Sürekli hastalık veya yaşlılık nedeniyle bazı kişilerin cezalarını hafifletmek ve kaldırmak,
- Devlet Denetleme Kurulunun üyelerini ve Başkanını atamak,
- YÖK üyelerini seçmek,
- Üniversite rektörlerini seçmek,

Yargı ile ilgili olanlar:

- Anayasa Mahkemesi üyelerini, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısını ve vekilini, Danıştay üyelerinin dörtte birini, Askeri Yüksek İdare Mahkemesi ve Askeri Yargıtayın tüm üyelerini ve Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu üyelerini seçmek. (Burada Cumhurbaşkanının Yargıtay üyesi seçme yetkisinin olmadığını belirtmek gerekir.).

Cumhurbaşkanına Vekalet: anayasaya göre, “Cumhurbaşkanının hastalık ve yurt dışına çıkma gibi sebeplerle geçici olarak görevinden ayrılması hallerinde, görevine dönmesine kadar; ölüm, çekilme veya başka bir sebeple Cumhurbaşkanlığı makamının boşalması halinde de yenisi gelinceye kadar meclis Başkanı Cumhurbaşkanlığına vekillik eder ve Cumhurbaşkanına ait yetkileri kullanır.”.

Cumhurbaşkanlığı Örgütü: Cumhurbaşkanlığı örgütü, Genel Sekreterlik ve Devlet Denetleme Kurulundan oluşur.

1. Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği: Cumhurbaşkanına yardımcı olan bu kuruluş hem kanun hem de Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile düzenlenmiştir. Cumhurbaşkanına, Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarma yetkisi, 1982 Anayasası ile birlikte yalnız bu konuda verilmiştir. Genel sekreter, doğrudan Cumhurbaşkanınca atanır.

2. Devlet Denetleme Kurulu: 1981 yılında Milli Güvenlik Konseyi tarafından kurulmuş ve 1982 Anayasası ile de benimsenmiş olan bu örgüt, doğrudan Cumhurbaşkanına bağlı olan inceleme, araştırma ve denetleme kurulusudur. Amacı idarenin hukuka uygun ve düzenli çalışmasını sağlamaktır. Silahlı Kuvvetler ve yargı organları, Kurulun görev alanı dışındadır. Kurul kararları gizlidir. Kararlar bir rapor halinde Cumhurbaşkanına sunulur ve gereği yapılmak üzere Başbakanlığa gönderilir. Kurulun soruşturma yapma yetkisi yoktur. Anayasaya göre Devlet Denetleme Kurulu şu kuruluşlar üzerinde yetkilidir:

- Tüm kamu kurum ve kuruluşları ile sermayesinin yarısından fazlası bunlara ait olan her türlü kuruluşta,
- Kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarında,
- Her düzeydeki işçi ve işveren meslek kuruluşlarında,
- Kamuya yararlı dernek ve vakıflarda.

BAKANLAR KURULU

Parlamentar sistemde Bakanlar Kurulu, yürütmenin siyasal bakımdan sorumlu olan, dolayısıyla yürütme yetkisini fiilen kullanan organdır.

Bakanlar Kurulunun Kuruluşu: Bakanlar Kurulu, Başbakan ve bakanlardan oluşur. Başbakan, Cumhurbaşkanınca, TBMM üyeleri arasından atanır. Bakanlar ise, TBMM üyeleri ya da milletvekili seçilme yeterliliğine sahip olan kişiler arasından Başbakanca seçilir ve Cumhurbaşkanınca atanır. Bakanların, Başbakanın önerisi üzerine Cumhurbaşkanınca görevlerine son verilir. (İlk kez 1982 Anayasası ile getirilen bu hüküm, madde 112 ile de beraber düşünüldüğünde aynı zamanda, parlamenter sistemin özelliklerine aykırı olarak, Başbakanın da güçlendirildiğinin bir kanıtıdır.). 1961 Anayasasında da dışarıdan bakan atanması usulüne ilk kez yer verilmişti. Anayasaya göre, dışarıdan atanan bakanlar dokunulmazlıktan yararlanır.

Bakanlar Kurulu, Cumhurbaşkanının atama işlemiyle birlikte kurulmuş olur ve göreve başlar. Bakanlar Kurulunun programı, kuruluşundan en geç bir hafta içinde başbakan veya bir bakan tarafından TBMM’de okunur ve güvenoyuna başvurulur. Güvenoyu için görüşmeler, programın okunmasından iki tam gün geçtikten sonra başlar ve görüşmelerin bitiminden bir tam gün geçtikten sonra oylama yapılır. Anayasa, Hükümetin kurulmasını kolaylaştırmak amacıyla, Bakanlar Kurulunun güvenoyu almış sayılması için, ÖZEL BİR ÇOĞUNLUK şartı aramamıştır. Oylamanın, görüşmelerin bitiminden bir tam gün geçtikten sonra yapılacağı hükmü ise, anayasa hukukunda “serinleme süresi” olarak adlandırılan duruma örnek teşkil eder ve vekillerin iyice düşünmeleri amacını güder.

Bakanlar Kurulunun Yapısı: Bakanlar Kurulu, Başbakan ve bakanlardan oluşan kolektif bir karar organıdır. Başbakan, idare hukukundaki anlamında hiyerarşik bir amir değildir ama Bakanlar Kurulunda özel bir siyasi liderlik mevki vardır. 1982 Anayasası şu hükümleriyle Başbakanın konumunu güçlendirmiştir:

- Bakanlıklar arasında işbirliğini sağlar ve hükümetin genel siyasetinin yürütülmesini gözetir. (1961 Anayasası ile paralel bir hükümdür).
- Bakanların başbakana karşı sorumludur.
- Başbakan, bakanların görevlerini yerine getirmesini gözetir ve düzeltilici önlemleri alır.
- Başbakan, bir bakanın azlini Cumhurbaşkanından isteyebilir.

Anayasaya göre, bakanlıkların kurulması, kaldırılması, görevleri, yetkileri ve teşkilatı kanunla düzenlenir. 1961 Anayasası döneminde bakanlıklar, ilgili kanun gereğince, Başbakanın önerisi ve Cumhurbaşkanının onayı ile kurulabiliyordu.

Açık olan bakanlıklarla izinli veya özörlü olan bir bakana, diğer bir bakan geçici olarak vekillik eder. Ancak, bir bakan birden fazlasına vekillik edemez. Herhangi bir sebeple boşalan bakanlığa en geç 15 gün içinde atama yapılır.

Bakanların Sorumluluğu: Parlamenter sistemin bir sonucu olarak, bakanlar siyasal olarak sorumludur, yani bakanların görevlerine Meclis tarafından son verilebilir. Anayasaya göre Bakanlar Kurulu, hükümetin genel siyasetinin yürütülmesinden kolektif olarak, yani birlikte sorumludur. Kolektif sorumluluğun sonucu olarak, genel siyasetinden

ötürü güvensizlik oyu alan bir hükümetin tüm olarak çekilmesi gerekir. Bakanlar ayrıca, bireysel olarak da sorumludur ve tek başına bir bakanın düşürülmesi mümkündür. (Bunun tek örneği, Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen'in düşürülmesidir).

Siyasal sorumluluğu gerçekleştirecek anayasal yöntem, güvenoyu mekanizmasıdır. Güvenoyu Anayasada, iki türlü düzenlenmiştir. Buna göre:

Görev başlangıcında güvenoyu: Bakanlar Kurulunun kuruluşunu izleyen güven oylamasıdır. Burada, adi çoğunluk yeterli görülmüştür.

Görev sırasında güvenoyu : Milletvekillerinin veya hükümetin teşebbüsü üzerine yapılır. Milletvekillerinin teşebbüsü ile yapılan güven oylamasına, gensoru görüşmeleri sonunda başvurulabilir. Bu oylama, meclis üye tam sayısının mutlak çoğunluğu ile kabul edildiği takdirde, Bakanlar Kurulu veya ilgili bakan düşürülmüş olur. Bunun ikinci türü, hükümetin teşebbüsü ile yapılan, güven istemidir. Güven istemi sadece Başbakan tarafından istenebilir ve güven istemi ancak üye tamsayısının salt çoğunluğu ile reddedilebilir. Başka bir deyişle, güvenoyunda azınlıkta kalan hükümet, aleyhindeki oylar salt çoğunluğu bulmadığı takdirde hukuken istifaya mecbur değildir.

Bakanlar görevleriyle ilgili suçlarda, meclis soruşturması sonucunda Yüce Divana sevkedilmek suretiyle yargılanırlar ve Yüce Divana sevkedilmekle bakanlıktan düşerler. Bakanlar, görevleriyle ilgili olmayan bir suçtan dolayı, dokunulmazlık hükümleri uygulanarak, genel mahkemelerde yargılanırlar.

Geçici Bakanlar Kurulu: TBMM genel seçimlerinden önce, Adalet, İçişleri ve Ulaştırma Bakanları çekilir. Seçimin başlangıç tarihinden üç gün önce; seçim dönemi bitmeden seçimin yenilenmesine karar verilmesi halinde ise, bu karardan başlayarak beş gün içinde, bu bakanlıklara TBMM içinden veya dışarıdan bağımsızlar Başbakanca atanır.

Seçimlerin yenilenmesine Cumhurbaşkanı tarafından karar verilmesi durumunda ise, Bakanlar Kurulu çekilir ve Cumhurbaşkanı geçici Bakanlar Kurulunu kurmak üzere Başbakan atar. Geçici Bakanlar Kuruluna, Adalet, İçişleri ve Ulaştırma Bakanları içeriden veya dışarıdan bağımsızlardan olmak kaydıyla, siyasi parti gruplarından, oranlarına göre üye alınır. Siyasi parti gruplarından alınacak üye tam sayısını meclis Başkanı belirler ve Başbakana bildirir. Geçici Bakanlar Kurulu, yenileme tarihinden itibaren beş gün içinde kurulur. Geçici Bakanlar Kurulu için güvenoyuna başvurulmaz. Geçici Bakanlar Kurulu seçim süresince ve yeni Meclis toplanıncaya kadar vazife görür.

OLAĞANÜSTÜ YÖNETİM USULLERİ

Olağanüstü hal rejimleri, devletin,normal hukuk düzeninin kuralları ile karşılanmasına imkan olmayan olağanüstü bir tehdit veya tehlike karşısında başvurduğu özel yönetin usulleridir. Bu dönemlerde, idarenin özellikle takdiri yetkilerinin normal zamanlara göre genişler ve kişilerin temel hak ve hürriyetlerinde de yine normal zamanlara oranla daha ileri ölçüde sınırlamalar yapılabilir. 1982 Anayasası olağanüstü hal ve sıkıyönetim olmak üzere iki çeşit özel yönetim usulü benimsemiştir.

OLAĞANÜSTÜ HAL

Tabii afet, tehlikeli salgın hastalıklar veya ağır ekonomik bunalım hallerinde, Cumhurbaşkanı başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu, yurdun bir veya birden fazla bölgesinde veya bütününde süresi altı ayı geçmemek üzere olağanüstü hal ilan edebilir. İlk kez 1982 Anayasasında kabul edilen ve 1961 Anayasasında bulunmayan ikinci tür olağanüstü hal sebebi, şiddetin yaygınlaşması ve kamu düzeninin ciddi şekilde bozulması halidir. Bu durumda tek fark, Milli Güvenlik Kurulunun görüşünün alınmasıdır.

Olağanüstü hal kararı, Resmi Gazetede yayımlanır ve hemen TBMM'nin onayına sunulur. Meclis olağanüstü hal süresini değiştirebilir, Bakanlar Kurulunun istemi üzerine her defasında süresi dört ayı geçmemek üzere uzatılabilir ya da olağanüstü hali kaldırabilir.

Olağanüstü Hal Kanununa göre, olağanüstü halin uygulanmasında görev ve yetki; olağanüstü hal bir ili kapsıyorsa il valisine, bir bölge valiliğine bağlı birden çok ilde ilan edilmesi halinde bölge valisine, birden fazla bölge valisinin görev alanına giren illerde veya bütün yurttan ilen edilmesi halinde koordine ve işbirliği Başbakanlıkça sağlanmak suretiyle bölge valilerine aittir.

SIKIYÖNETİM

Olağanüstü hali gerektiren sebeplerden daha vahim şiddet hareketlerinin yaygınlaşması, savaş hali, ayaklanma olması veya Cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışmanın yaygınlaşması gibi sebeplerle, Cumhurbaşkanı başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulunca, Milli Güvenlik kurulunun da görüşü alınarak, süresi altı ayı geçmemek

üzere yurdun bir veya birden fazla bölgesinde ya da bütününde sıkıyönetim ilan edilebilir. Sıkıyönetim komutanları, Genelkurmay Başkanlığı'na bağlı olarak görev yapar.

Bu karar da Resmi Gazetede yayımlanır ve aynı gün TBMM'nin onayına sunulur. Ancak sıkıyönetimin her defasında dört ayı geçmemek üzere uzatılması TBMM kararına bağlıdır. Savaş halinde bu dört aylık süre aranmaz.

Sıkıyönetimin üç unsuru kapsar: a) kolluk görev ve yetkilerinin askeri makamlara geçmesi, b) temel hak ve hürriyetlerin kayıtlanması veya durdurulması, c) bazı suçların sıkıyönetim askeri mahkemelerinde yargılanması. Olağanüstü halde de temel haklar, normal zamanlara göre kısıtlanabilir ya da durdurulabilir, ancak sıkıyönetimden farklı olarak olağanüstü halde, kolluk yetkileri askeri makamlara geçmez ve bir kısım suçlar askeri mahkemelerde yargılanmaz; yargı görevi adliye mahkemelerinde kalmaya devam eder.

Gerek olağanüstü hal, gerekse sıkıyönetime ilişkin Bakanlar Kurulu kararı, TBMM tarafından onaylanmakla bir yasama işlemi haline geldiği için idari yargının görev alanı dışında kalır. TBMM'nin, olağanüstü hal ve sıkıyönetim ilanının onanmasına ilişkin işlemi, bir kanun biçiminde değil, bir parlamento kararı biçiminde gerçekleştiğine ve parlamento kararları, kural olarak yargısal denetime tabi olmadıklarına göre, Anayasa Mahkemesinin de söz konusu Meclis kararını denetleme yetkisi yoktur.

ANAYASADA İDAREYE İLİŞKİN DİĞER HÜKÜMLER

Yürütmenin bir kanadını idare organları oluşturur. Ancak idareye ilişkin olarak, kuruluş, esaslar, görev ve yetkiler, yargısal denetim gibi konular idare hukuku dersinde ayrıntılı olarak incelenecektir. Burada sadece, idare ile ilgili bazı anayasal hükümler ele alınacaktır. Bu hükümleri şu şekilde sıralayabiliriz:

- İdarenin kuruluş ve görevleriyle bir bütün olması, İdarenin bütünlüğü ilkesi,
- İdarenin kuruluş ve görevlerinin kanunla düzenlenmesi, İdarenin merkezden ve yerinden yönetim esaslarına dayanması, İdarenin kanuniliği ilkesi,
- Yönetmelikler,
- İdarenin yargısal denetimi, 1999 değişikliği ile gelen imtiyaz şartlaşma ve sözleşmelerinde bunlardan doğan uyuşmazlıkların milli veya milletlerarası tahkim yoluyla çözülmesinin öngörülmesi ve milletlerarası tahkime ancak yabancılık unsuru taşıyan uyuşmazlıklar için gidilebileceği, yargısal denetimde sınır, yürütmenin durdurulması. Yine 125. maddeye göre, Cumhurbaşkanının tek başına yapacağı işlemler ile Yüksek Askeri Şura kararları yargısal denetimin dışında tutulmuş olması.
- İllerin idaresinin yetki genişliği ilkesine dayanacağı, mahalli idareler, yerinden yönetim ilkesi, mahalli idarelerin Bakanlar Kurulunun izniyle kendi aralarında birlik kurabilecekleri, idari vesayet ilkesi, kamu görevlilerine ilişkin bazı hükümler.
- YÖK, Üniversiteler, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları, Diyanet İşleri Başkanlığı ve kanunsuz emir ilkesi. Ayrıca uyarma ve kınama cezalarının yargı denetiminin dışında tutulmasına kanunla izin verilebileceğine bizzat Anayasada yer verilmiştir.

1982 ANAYASASI

YARGI

BEŞİNCİ BÖLÜM

YARGI

1876 Anayasası, yargıyı bir kuvvet olarak nitelememiş ancak yargı bağımsızlığına ilişkin bazı hükümler ortaya koymuş ve hakimlerin azlolunamayacağı kuralına yer vermiştir. 1921 Anayasası yargıdan hiç söz etmemiştir. 1924 Anayasası güçler birliğini benimsemiş olmasına rağmen, yargı fonksiyonunu ayrı bir kuvvet olarak vasıflandırmıştır. 1961 anayasası yargıyı yetki olarak nitelendirmiş ve yargı bağımsızlığını bütün gerekleriyle düzenlemiştir. 1982 Anayasasının 138 ile 160. maddeleri arasında yargı düzenlenmiştir. Anayasayı temel alarak yargı organlarını ve işleyişlerini inceleyelim:

Mahkemelerin bağımsızlığı: Hakimler, görevlerinde bağımsızdırlar. Hiçbir organ veya kişi, hakimlere emir ve talimat veremez; tavsiye ve telkinde bulunamaz. Yasama, yürütme ve idare organları mahkeme kararlarına uymak zorundadırlar. Anayasaya göre, hakim ve savcılar idari görevleri yönünden Adalet Bakanlığına bağlıdır.

Hakimlik Teminatı: Hakimler ve savcılar azlolunamaz; kendileri istemedikçe Anayasada gösterilen yaştan önce emekliye sevkedilemez ve aylık, ödenek ve diğer özlük haklarından mahrum bırakılamazlar. Emeklilikte yaş sınırı altmış beştir. Hakim ve savcılar idari görevleri yönünden Adalet Bakanlığına bağlıdır.

Mahkemelerin kuruluş, görev ve yetkileri kanunla belirlenir. Duruşmalar herkese açıktır. Mahkeme kararları gerekçeli olarak yazılır. Hakim ve savcılarının denetimi, Adalet Bakanlığının izni ile adalet müfettişleri tarafından yerine getirilir.

Devlet Güvenlik Mahkemeleri: Devletin bölünmezliği, Anayasa ve Cumhuriyet, iç ve dış güvenlik aleyhine işlenen suçlara bakmakla görevli mahkemelerdir. Üyeleri, Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulunca, dört yıllık süre için atanırlar. 1999 yılında yapılan değişiklik ile askeri hakimlerden üye seçilmesi zorunluluğu kaldırılmıştır. Devlet Güvenlik Mahkemeleri kararlarının temyiz mercii Yargıtaydır.

HAKİMLER ve SAVCILAR YÜKSEK KURULU

Hakimlik teminatının, amaçlarına uygun şekilde gerçekleştirilmesi açısından en önemli sorun, hakimlerin tayin, terfi, nakil, denetim ve disiplin gibi özlük işlerinin, ne tür bir organ veya kurul tarafından yapılacağıdır. Bu işlerin yürütme organına bırakılması halinde hakimlik teminatının büyük ölçüde etkisini yitireceği açıktır.

1961 Anayasası, hakimlerin özlük işleri konusunda karar vermek üzere Yüksek Hakimler Kurulu kurmuştur. 1982 Anayasası ise bu konuda Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulunu kurmuştur. Buna göre, Kurulun başkanı Adalet bakanıdır. Adalet Bakanlığı Müsteşarı Kurulun tabii üyesidir. Buna göre:

Yüksek Hakimler Kurulu

Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu

- Üyelerini Yargıtay seçer.
- 11 asıl, 3 yedek üyeden oluşur.
- Adli hakimlerin özlük işlerine bakar
- Hakimlerin denetimi, bu organa bağlı, müfettiş hakimlerce yapılır.
- Kararları yargı denetimine tabidir.
- Üyeler 4 yıl için seçilir.
- Üyelerini Cumhurbaşkanı seçer
- 5 asıl, 5 yedek üyedir , ayrıca Bakan ve Müsteşar da üyedir.
- Adli ve idari hakim ve savcılara bakar
- Adalet Bakanlığı müfettişleri yapar.
- Kararları yargı denetimi dışındadır.
- Üyeler 4 yıl için seçilir.

YÜKSEK MAHKEMELER

1982 Anayasasına göre yüksek mahkemeler, Anayasa Mahkemesi, Yargıtay, Danıştay, Askeri Yüksek İdare Mahkemesi, Askeri Yargıtay ve Uyuşmazlık Mahkemesidir.

ANAYASA MAHKEMESİ

Üyelik ve Çalışma Usulleri: Anayasa Mahkemesi on bir asıl ve dört yedek üyeden oluşur. Anayasa Mahkemesinin tüm üyelerini çeşitli mahkeme ve kuruluşlardan Cumhurbaşkanı seçer. Mahkeme kendi başkanını, gizli oyla ve üye tam sayısının salt çoğunluğu ile dört yıl için kendisi seçer. 1961 Anayasası döneminde Mahkeme, 15 asıl ve 5 yedek üyeden kurulmuştur ve üyeleri Yargıtay, Danıştay, Sayıştay, Millet Meclisi, Cumhuriyet Senatosu ve Cumhurbaşkanı tarafından seçilmiştir.

Anayasa Mahkemesi üyeleri altmış beş yaşını doldurunca emekliye ayrılırlar. Üyelik; üye, hakimlik mesleğinden çıkarılmayı gerektiren bir suç işlerse kendiliğinden; sağlık bakımından görevini yerine getiremeyecekse Anayasa Mahkemesi üye tamsayısının salt çoğunluğunun kararı ile sona erer.

Anayasa Mahkemesi başkan ve on üye ile toplanır; salt çoğunluk ile karar verir. Ancak, 2001 yılı Anayasa değişikliğine göre, Anayasa değişikliklerinde iptale ve siyasi parti davalarında kapatılmaya karar verebilmesi için beşte üç oy çokluğu şarttır. Şekil bozukluğuna dayalı iptal davalarına öncelikle bakar. Kuruluş ve yargılama usulleri kanunla; çalışma esasları ve işbölümü kendi içtüzüğü ile düzenlenir. (Yöntemsel bağımsızlık ilkesi). Mahkeme, Yüce Divan sıfatıyla baktığı davalar hariç, sözlü açıklamaya gerek duymadığı hallerde işleri dosya üzerinde inceler. Ancak parti kapatma davalarında, siyasi parti başkanı veya onun bir vekilinin savunmasını dinler.

Anayasa Mahkemesinin Görevleri: Anayasa mahkemesinin temel görevi, Anayasa değişikliklerinin, kanunların, kanun hükmünde kararname ve TBMM içtüzüğünün Anayasa uygunluğunu denetlemektir. Bu görevini, bir sonraki başlıkta ayrıntılı olarak işleyeceğimiz için burada sadece diğer görevlerini inceleyeceğiz. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

- Cumhurbaşkanı, Bakanlar Kurulu üyelerini, Yüksek mahkemelerin başkan ve üyelerini, Başsavcılarını, Cumhuriyet Başsavcısı vekilini, Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu ile Sayıştay başkan ve üyelerini görevleriyle ilgili suçlardan dolayı Yüce Divan sıfatıyla yargılamak,
- Siyasi partilerin kapatılması hakkındaki davalara bakmak,
- Siyasi partilerin mali denetimini yapmak,
- Milletvekillerinin yasama dokunulmazlıklarının kaldırılmasına veya üyeliklerinin düşüşüne TBMM tarafından karar verilmesi hallerinde, ilgililerin iptal istemlerini karara bağlamak,
- Uyuşmazlık Mahkemesine başkanlık edecek üyeyi, kendi üyeleri arasından görevlendirmek.

1961 Anayasasında, Anayasa mahkemesinin, Danıştay üyelerini seçme yetkisi olduğu halde, 1982 Anayasasında Mahkemeye bu yetki tanınmamıştır.

ANAYASA YARGISI

Anayasa yargısı, kanunların ve diğer bazı yasama işlemlerinin anayasaya uygunluğunun yargı organları tarafından denetlenmesidir. Yasama organının işlemlerinin denetlenmesi, hukuk devleti ilkesinin en önemli unsurlarından birisidir. Kanunların anayasaya uygunluğunun yargısal denetimi ilk kez A.B.D. 'de ortaya çıkmıştır.

1876 Kanun-u Esasi, Ayan Meclisi tarafından yürütülen bir siyasal denetim sistemini benimsemişti. 1921 ve 1924 Anayasalarında bu konuda açık bir hüküm yoktu. İlk kez 1961 Anayasası ile anayasa yargısı kapsamlı bir düzenleme ile hukukumza girmiştir. Bu konuda tek yetkili merci Anayasa Mahkemesi olduğundan hukukumuzda özel mahkeme sistemi benimsenmiş; genel mahkemelere anayasal denetim yapma yetkisi tanınmamıştır.

Anayasaya uygunluk denetiminin konusu: Anayasanın 148. maddesi şu şekilde bir düzenleme getirmiştir:

“Anayasa Mahkemesi, kanunların, kanun hükmünde kararname ve Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüğü’nün Anayasaya şekil ve esas bakımından uygunluğunu denetler. Anayasa değişikliklerini ise sadece şekil bakımından inceler ve denetler...”

Bu maddeye göre denetime tabi olan normlar şunlardır:

1.Kanunlar: Mahkemenin temel görevi kanunların, anayasaya uygunluğunu denetlemektir. Mahkemenin denetim yetkisi kural olarak bütün kanunları kapsamakla birlikte, Anayasa 174. maddesinde sayılan İnkılap kanunları yargısal denetimin dışında tutulmuştur. Anayasanın geçici 15. maddesine göre Milli Güvenlik Konseyi döneminde çıkarılan kanunların yargısal denetimlerinin yapılamayacağı kuralı da 2001 yılı Anayasa değişikliği ile kaldırılmıştır.

2. Kanun Hükmünde Kararnameler: Kanun hükmünde kararname yürürlüğe girdikleri andan itibaren Anayasa Mahkemesinin yargısal denetimine tabidir. Bu kuralın istisnası, olağanüstü hallerde, sıkıyönetim ve savaş hallerinde çıkarılan kanun hükmünde kararname ve esas bakımından Anayasaya aykırılığı iddiasıyla, Anayasa Mahkemesinde dava açılmamasıdır. Anayasanın geçici 15. maddesinde sayılan Milli Güvenlik Konseyi döneminde çıkarılan kanun hükmünde kararname ve yargı denetimlerinin yapılamayacağı hükmü ise yine 2001 yılında kaldırılmıştır.

3. Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüğü: Bir parlamento kararı olmasına rağmen taşıdığı siyasal önem nedeniyle TBMM İçtüzüğü Anayasa Mahkemesinin yargısal denetimine tabi tutulmuştur.

4.Anayasa Değişiklikleri: Anayasa değişikliklerine ilişkin kanunların yargısal denetimi, sadece şekil yönünden denetimi ile sınırlıdır. Bu kural hukukumuza ilk kez, 1961 Anayasasında 1971 yılında yapılan değişiklikle girmiştir.

Anayasanın 90. maddesine göre uluslararası antlaşmalar ile parlamento kararları Anayasa yargısının dışındadır.

Anayasaya Uygunluk Denetiminin Kapsamı: kapsam bakımından incelendiğinde anayasal denetim iki şekilde yapılmaktadır: Buna göre:

1.Esas Bakımından Denetim:Esas bakımından denetim, bir normun içeriğinin Anayasaya uygun olup olmadığının denetlenmesidir. Ancak, Anayasa değişikliklerine ilişkin kanunların esas bakımından denetlenmesi mümkün değildir.

2.Şekil bakımından denetim: Şekil bakımından denetim, Anayasa yargısına tabi normların Anayasada belirtilmiş olan usul ve şekil kurallarına uygun olarak yapıp yapılmadığının araştırılmasıdır. Ne var ki, 1982 Anayasası, şekil denetimi konusunda bazı sınırlamalar getirmiştir. Anayasanın 148. maddesine göre, “*Kanunların şekil bakımından denetlenmesi, son oylamanın öngörülen çoğunlukla yapıp yapılmadığı; Anayasa değişikliklerinde ise, teklif ve oylama çoğunluğuna ve ivedilikle görüşülemeyeceği şartına uyulup uyulmadığı hususları ile sınırlıdır.*” Kanun hükmünde kararname ve TBMM İçtüzüğü üzerindeki denetim ise serbestçe yapılabilir; yani bu kısıtlayıcı hükme tabi değildir.

Anayasaya Uygunluk Denetiminin Şekilleri:

1.Soyut norm denetimi (İptal Davası): İptal davası yolu, Anayasada belirtilen bazı organların bir norm aleyhinde ve bir somut dava olmaksızın Anayasa Mahkemesine başvurulmasıdır. Şekil bakımından açılacak iptal davalarını, Cumhurbaşkanı ve TBMM üye tamsayısının beşte biri tutarındaki üyeler açabilir. Esas bakımından iptal davasını ise Cumhurbaşkanı, iktidar ve ana muhalefet partisi meclis grupları ile TBMM üye tamsayısının en az beşte biri tutarındaki üyeler açabilir. Ayrıca, 1961 Anayasası döneminde, Yüksek Hakimler Kurulu, Yargıtay, Danıştay, Askeri Yargıtay ve Üniversitelere tanınmış bulunan, “kendi varlık ve görevleri ile ilgili alanlarda” iptal davası açma yetkisi (organ davası), 1982 Anayasası ile tamamen kaldırılmıştır.Esas bakımından açılacak iptal davasında dava açma süresi, altmış gündür. Bu süre, 1961 Anayasasında doksan gündü. Şekil bakımından açılacak iptal davalarında ise süre, yayımdan itibaren on gündür.

2. Somut norm denetimi (İtiraz veya def'i yolu): Mahkemede görülmekte olan bir dava sırasında, o davada kullanılacak hukuk normunun, taraflarca ya da re'sen mahkeme tarafından Anayasa aykırılığının ileri sürülmesi sonucunda Anayasa Mahkemesine götürülmesidir.

Somut norm denetiminin şartları şunlardır: a) bakılmakta olan bir dava olması, b) davaya bakmakta olan merciin mahkeme olması, c) kanun veya kanun hükmünde kararnamenin o davada uygulanacak norm olması, d) mahkemenin, normun, Anayasaya aykırılığına re'sen kanaat getirmesi ya da taraflardan birisinin ileri sürdüğü aykırılık iddiasını ciddi bulması.

Bu durumda mahkeme, Anayasa Mahkemesinin bu konuda vereceği karara kadar davayı geri bırakır. Anayasa Mahkemesi, işin kendisine gelmesinden itibaren beş ay içinde kararını verir ve açıklar. Bu süre içinde karar verilemezse mahkeme davayı yürürlükteki kanun hükümlerine göre sonuçlandırır. Ancak Anayasa Mahkemesinin kararı, esas hakkındaki karar kesinleşinceye kadar gelirse, mahkeme buna uymak zorundadır. 1982 Anayasasının 152. maddesine göre, “Anayasa Mahkemesinin işin esasına girerek verdiği red kararının Resmi gazetede yayımlanmasından sonra on yıl geçmedikçe aynı kanun hükmünün Anayasaya aykırılığı iddiasıyla tekrar başvuruda bulunulamaz.”

Anayasa Mahkemesi Kararlarının Kesinliği, Bağlayıcılığı ve Etkisi:Anayasa Mahkemesinin kararları kesindir ve iptal kararları gerekçesi yazılmadan açıklanamaz. Anayasa mahkemesi iptal kararı verirken, kanun koyucu gibi hareketle, yeni bir uygulamaya yol açacak biçimde hüküm tesis edemez. İptal edilen normlar, iptal kararlarının Resmi Gazetede yayımlandığı tarihte yürürlükten kalkar. Bu tarih, kararın Resmi Gazetede yayımlandığı günden başlayarak 1 yılı geçemez.

Anayasa mahkemesi kararları Resmi Gazetede hemen yayımlanır ve yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını, gerçek ve tüzel kişileri bağlar. Anayasa Mahkemesinin iptal kararı herkes için hüküm ve sonuç doğurur. 1961 Anayasasında mevcut olan taraflar arasında hüküm ve sonuç doğurma durumu 1982 Anayasasında benimsenmemiştir. İptal kararları geriye yürümez.

YARGITAY

Yargıtay, adliye mahkemelerince verilen karar ve hükümlerin son inceleme (temyiz) mercii olup, ayrıca belli davalara da ilk ve son derece mahkemesi olarak bakar.

Yargıtay üyeleri, Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulunca seçilirler. Yargıtay Birinci Başkanı, birinci başkanvekilleri ve daire başkanları kendi üyeleri arasından Yargıtay Genel Kurulunca seçilir. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı ve Cumhuriyet Başsavcivekili, Yargıtay Genel Kurulunun kendi üyeleri arasından belirleyeceği beşer aday arasından Cumhurbaşkanı tarafından seçilir.

DANIŞTAY

Danıştay, idare ve vergi mahkemelerince verilen karar ve hükümlerin son inceleme (temyiz) mercii olup, ayrıca belli davalara da ilk ve son derece mahkemesi olarak bakar. Danıştay üyelerinin dörtte üçü Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu; dörtte biri Cumhurbaşkanı tarafından seçilir. Danıştay Başkanı, Başsavcı, başkanvekilleri ve daire başkanları kendi üyeleri arasından Danıştay Genel Kurulunca seçilir. Danıştay'ın görev ve yetkileri idare hukuku dersinde ayrıntılı olarak incelenecektir.

ASKERİ YARGITAY

Askeri Yargıtay, askeri mahkemelerden verilen karar ve hükümlerin son inceleme merciidir. Askeri Yargıtay üyeleri, Cumhurbaşkanı tarafından seçilir.

ASKERİ YÜKSEK İDARE MAHKEMESİ

Askeri Yüksek İdare Mahkemesi, askeri kişileri ilgilendiren ve askeri hizmete ilişkin idari işlem ve eylemlerden doğan uyuşmazlıkların yargı denetimini yapan ilk ve son derece mahkemesidir. Üyeleri, Cumhurbaşkanı tarafından seçilir.

UYUŞMAZLIK MAHKEMESİ

Uyuşmazlık Mahkemesi, adli, idari ve askeri yargı mercileri arasındaki görev ve hüküm uyuşmazlıklarını kesin olarak çözümlmeye yetkilidir. Bu mahkemenin başkanlığını Anayasa mahkemesinin kendi üyeleri içinden görevlendirdiği üye yapar.

SAYIŞTAY

Sayıştay, genel ve katma bütçeli dairelerin bütün gelir ve giderleri ile mallarını Türkiye Büyük Millet Meclisi adına denetlemek, sorumluların hesap ve işlemlerini kesin hükme bağlamak ve kanunlarla verilen inceleme, denetleme ve hükme bağlama işlerini yapmakla görevlidir. Sayıştay'ın kesin hükümleri hakkında ilgililer yazılı bildirim tarihinden itibaren on beş gün içinde bir kereye mahsus olmak üzere karar düzeltilmesi isteminde bulunabilirler. Bu karara karşı idari yargı yoluna başvurulamaz.

ALTINCI BÖLÜM

MALİ ve EKONOMİK HÜKÜMLER ile GEÇİCİ HÜKÜMLER

1. Bütçe ile ilgili hükümler: Devletin kamu iktisadi teşebbüsleri dışındaki kamu tüzel kişilerinin harcamaları, yıllık bütçelerle yapılır. Bütçe kanununa, bütçe ile ilgili hükümler dışında hiçbir hüküm konulamaz.

Bakanlar Kurulu, genel ve katma bütçe tasarıları ile milli bütçe tahminlerini gösteren raporu mali yılbaşından en az yetmişbeş gün önce Türkiye Büyük Millet Meclisine sunar. Bütçe tasarıları ve rapor, kırk üyeden kurulu Bütçe Komisyonunda incelenir. Bu komisyonda iktidarın en az yirmibeş üye ile temsili gerekir. Bütçe Komisyonunun ellibeş gün içinde kabul edeceği metin, TBMM tarafından görüşülür ve mali yılbaşına kadar karara bağlanır.

Genel ve katma bütçelerle verilen ödenek, harcanabilecek miktarın sınırını gösterir. Bu sınırın Bakanlar Kurulu kararıyla açılabilmesine dair bütçelere hüküm konulamaz. Bakanlar Kuruluna kanun hükmünde kararname ile Bütçede değişiklik yapma yetkisi verilemez.

2.Kesinhesap: Kesinhesap kanun tasarıları, kanunda daha kısa bir süre kabul edilmemiş ise, ilgili oldukları mali yılın sonundan başlayarak, en geç yedi ay sonra, Bakanlar Kurulunca TBMM'ye sunulur. Sayıştay, genel uygunluk bildirimini, ilişkin olduğu kesin hesap kanun tasarısının verilmesinden başlayarak en geç yetmişbeş gün içinde TBMM'ye sunar. Kesinhesap kanun tasarısı, yeni yıl bütçe kanun tasarısı ile birlikte, Bütçe Komisyonu gündemine alınır. Bütçe Komisyonu, bütçe kanunu tasarısıyla kesin hesap kanunu tasarısını Genel Kurula birlikte sunar. Genel Kurul, kesin hesap kanun tasarısını, yeni yıl bütçe kanun tasarısı ile birlikte görüşerek karara bağlar.

Kesin hesap kanun tasarısı ve genel uygunluk bildiriminin TBMM'ye verilmiş olması ilgili yıla ait Sayıştay tarafından sonuçlandırılmamış denetim ve hesap yargılamasını önlemez ve bunların karara bağlandığını anlamına gelmez.

3.Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Denetimi: Sermayesinin yarısından fazlası doğrudan doğruya veya dolaylı olarak Devlete ait olan kamu kuruluş ve ortaklıkların TBMM tarafından denetlenmesi esasları kanunla düzenlenir.

EKONOMİK HÜKÜMLER

1.Planlama

2.Piyasaların denetimi ve dış ticaretin düzenlenmesi: Devlet, piyasalarda fiili ya da anlaşma sonucu doğacak tekelleşme ve kartelleşmeyi önler. Vergi dışında ek mali yükümlülükler koymaya ve bunları kaldırmaya kanunla Bakanlar Kuruluna yetki verilebilir.

3.Tabii servetlerin ve kaynakların aranması ve işletilmesi: Tabii servetler ve kaynaklar Devletin hüküm ve tasarrufu altındadır. Bunların aranması ve işletilmesi hakkı Devlete aittir. Devlet bu hakkını belli bir süre ile devredebilir.

4. Ormanların ve orman köylüsünün korunması: Bütün ormanların gözetimi Devlete aittir. Devlet ormanlarının mülkiyeti devrolunamaz. Devlet ormanları kanuna göre, Devletçe yönetilir ve işletilir. Bu ormanlar zamanasımı ile mülk edinilemez ve kamu yararı dışında irtifak hakkına konu olamaz. Orman suçları için genel ve özel af çıkarılamaz.

5.Kooperatifçiliğin geliştirilmesi

6.Tüketiciler ile esnaf ve sanatkarların korunması

SON HÜKÜMLER

Anayasanın değiştirilmesi usulü: Anayasanın değiştirilmesi TBMM üye tamsayısının en az üçte biri tarafından yazıyla teklif edilebilir. Bu konuya ilişkin teklifler Genel Kurulda iki defa görüşülür. Değiştirme teklifinin kabulü Meclisin üye tamsayısının beşte üçü çoğunluğunun gizli oyuyla mümkündür. Anayasa değişikliğine ilişkin kanun Cumhurbaşkanınca geri gönderildikten sonra, TBMM bu kez üçte iki çoğunluk ile aynen kabul ederse Cumhurbaşkanı bu kanunu halkoyuna sunabilir. Anayasa değişikliğine ilişkin kanun üye tamsayısının beşte üçü ile veya üçte ikiden az oyla kabul edilirse halkoyuna sunmak zorunludur.

Başlangıç ve kenar başlıklar: Başlangıç kısmı Anayasa metnine dahildir. Madde kenar başlıkları Anayasa metnine dahil değildir.

**ANAYASA
HUKUKU**

GİRİŞ
TÜRK ANAYASA TARİHİ
ve
1982 ANAYASASININ İLK ÜÇ MADDESİ